

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

БЕРЕЗОВСЬКА ЛІЛІЯ АРТУРІВНА

(власноручний підпис студента)

Допускається до захисту:
завідувач кафедри
конституційного, міжнародного
і кримінального права,
к.ю.н., доцент
_____ О.Г. Турченко
« ____ » _____ 20__ р.

КЛАСИФІКАЦІЯ ЗЛОЧИНІВ ЗАЛЕЖНО ВІД СТУПЕНЯ ТЯЖКОСТІ

Спеціальність 081 Право

Магістерська робота

Керівник:

Жданова І.Є., доцент кафедри
конституційного, міжнародного
і кримінального права, к.ю.н.

Оцінка: _____ / _____ / _____
(бали/за шкалою ЄКТС/за національною шкалою)

Голова ЕК: _____
(підпис)

Вінниця – 2020

ЗАТВЕРДЖЕНО:

Керівник: Жданова І.Є.

доцент кафедри конституційного,
міжнародного і кримінального права,
кандидат юридичних наук
«19» січня 2020 р.

МАГІСТЕРСЬКЕ ЗАВДАННЯ

Студентки 2 курсу СО «Магістр» групи «А»,
денного відділення спеціальності «Право»

Березовської Лілії Артурівни

- 1. Тема роботи:** Класифікація злочинів залежно від ступеня тяжкості.
- 2. Строк надання студентом роботи керівнику:** «30» жовтня 2020 р.
- 3. Вихідні дані до роботи:** норми Конституції, КК України, міжнародні нормативно-правові акти, норми кримінального законодавства зарубіжних держав, керівні постанови Пленуму Верховного суду України, наукова та учбова література, судова практика, присвячена досліджуваним питанням.
- 4. Робота виконується на базі:** кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права ДонНУ імені Василя Стуса.
- 5. Результати дослідження:** визначення мети та поняття класифікації злочинів; аналіз наукових підстав класифікації злочинів; обґрунтування критерію класифікації злочинів та розкриття його змісту; теоретичне розкриття особливостей категорій злочинів за ступенем тяжкості; визначення впливу класифікації злочинів на інститути та проблеми кримінального права. Формулювання пропозицій щодо удосконалення окремих положень чинного кримінального законодавства у розглядуваній сфері. Підготовка виступу на наукову студентську конференцію з публікацією тез у збірнику наукових студентських робіт.
- 6. Область застосування результатів роботи:** наукова діяльність.

Тема магістерської роботи зареєстрована № 03/08 «19» січня 2020 р.

Лаборант кафедри _____ (підпис)

УЗГОДЖЕНО:

«19» січня 2020 р.

Зав. кафедри конституційного,
міжнародного і кримінального права,
доцент, к.ю.н.

О.Г. Турченко

АНОТАЦІЯ

Березовська Л.А. Класифікація злочинів залежно від ступеня тяжкості. Магістерська робота. Кафедра конституційного, міжнародного і кримінального права юридичного факультету, Донецький національний університет імені Василя Стуса Міністерства освіти і науки України, Вінниця, 2020. – 110 с.

У роботі досліджується поняття, мета класифікації злочинів. Аналізуються наукові підстави класифікації злочинів. Обґрунтовується критерій класифікації злочинів і розкривається його зміст. Визначаються особливості категорій злочинів за ступенем тяжкості. Розглянуто питання впливу класифікації злочинів на інститути і проблеми кримінального права. Містяться конкретні пропозиції щодо вдосконалення законодавства в цій частині.

Автором вироблена теоретично і практично значуща позиція, що дозволяє вирішити проблеми, що виникають в процесі реалізації положень ст. 12 КК України.

Ключові слова: склад кримінального правопорушення, суспільна небезпечність, протиправність, суспільно небезпечне діяння, категорії тяжкості злочинів, проступок, санкція, звільнення від кримінальної відповідальності.

Бібліограф.: 108 найм.

SUMMARY

Berezovska L.A. Classification of crimes depending on the severity. The Master's Thesis. Department of Constitutional, International and Criminal Law of Law Faculty, Vasyl' Stus Donetsk National University Ministry of Education and Science of Ukraine, Vinnytsia, 2020. – 110 p.

The paper investigates the concept, purpose of classification of crimes. The scientific bases of classification of crimes are analyzed. The criterion of classification of crimes is substantiated and its content is revealed. Peculiarities of crime categories by severity are determined. The question of influence of classification of crimes on institutes and problems of criminal law is considered. There are specific proposals to improve the legislation in this area.

The author has developed a theoretically and practically significant position that allows to solve the problems that arise in the process of implementing the provisions of Art. 12 of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: composition of a criminal offense, public danger, illegality, socially dangerous act, categories of gravity of crimes, misdemeanor, sanction, release from criminal liability.

Bibliography: 108 items.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ КЛАСИФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ.....	10
1.1. Наукові підстави класифікації злочинів.....	10
1.2. Критерії класифікації злочинів.....	23
РОЗДІЛ 2. КАТЕГОРІЇ ЗЛОЧИНІВ ЗА СТУПЕНЕМ ТЯЖКОСТІ.....	43
2.1. Поняття та загальні ознаки категорії злочинів.....	43
2.2. Нетяжкі злочини.....	46
2.3. Тяжкі злочини.....	50
2.4. Особливо тяжкі злочини.....	54
2.5. Співвідношення категорій «злочин» та «кримінальний проступок»...	57
РОЗДІЛ 3. КРИМІНАЛЬНО–ПРАВОВІ НАСЛІДКИ КЛАСИФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ.....	63
ВИСНОВКИ.....	86
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ПОСИЛАНЬ	93
ДОДАТКИ	103

ВСТУП

Одним з найважливіших завдань держави завжди визнавалося і визнається поглиблення правової основи державного та суспільного життя. У ст. 8 Конституції України проголошений принцип верховенства права як найважливіший у діяльності всіх органів, посадових осіб, громадян [1].

Послідовне проведення в життя цього принципу нерозривно пов'язано з удосконаленням законодавства, приведенням його у відповідність з певним рівнем суспільного розвитку. Загально визнано, що ефективність і соціальна цінність правового регулювання вагомо залежать від того, наскільки повно у правових нормах відображено сьогодення, наскільки існуючі норми здатні регулювати нові суспільні відносини, вирішувати нові завдання, що впливають з розвитку суспільства.

У цьому плані велике значення має відображення в певній мірі у кримінальному законодавстві нових соціальних умов, нових принципів регулювання суспільних відносин у сфері боротьби зі злочинністю. Кримінальний кодекс України, прийнятий 2001 р. (далі – КК), у ст. 1 сформулював основні завдання кримінального законодавства України: «забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру та безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням» [2].

Важливим кроком, спрямованим на вирішення цього завдання, можна визнати передбачення КК України норми про класифікацію кримінальних правопорушень за ступенем тяжкості. Частина 1 ст. 12 КК України передбачає: «Кримінальні правопорушення поділяються на кримінальні проступки і злочини». Відповідно до ч. 3 ст. 12 КК України «Злочини поділяються на нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі».

Так у КК України має місце окрема стаття, яка, по-перше, визначає

критерії класифікації: ступінь тяжкості кримінального правопорушення (матеріальний критерій) та типову санкцію для кожної категорії (формальний критерій); по-друге, виступає критерієм визначення правових наслідків такої класифікації у статтях Загальної та Особливої частин КК. Значення класифікації кримінальних правопорушень за ступенем тяжкості важко переоцінити. Вона є умовою подальшого поглиблення диференціації та індивідуалізації кримінальної відповідальності й покарання, є підставою для правильного рішення питань застосування майже всіх інститутів кримінального права.

Правильно підкреслює М.Г. Кадніков, аналізуючи класифікацію злочинів за ступенем тяжкості у КК Росії, що категоризація злочинів «є фундаментом, на якому будується жорстка структура інших важливіших інститутів кримінального права та система кримінально-правових наслідків, що застосовуються відповідно до закону до осіб, які вчинили злочини тієї чи іншої тяжкості» [3, С. 41]. Передбачена КК України класифікація кримінальних правопорушень має серйозне значення і для вірного застосування певних норм суміжних галузей права (адміністративного, кримінально-виконавчого, кримінально-процесуального тощо).

Слід звернути увагу, що система національного законодавства України зазнала значних змін з впровадженням інституту кримінального проступку. Відповідні зміни в ряді законодавчих актів набрали чинності з 1 липня 2020 року. Тема магістерської роботи була затверджена ще під час чинності попередньої редакції ст. 12 КК України, яка передбачала лише класифікацію злочинів за ступенем тяжкості. На даний час ця класифікація у КК України змінилася. Зараз ст. 12 КК України містить класифікацію кримінальних правопорушень, яка включає до себе і класифікацію злочинів (вони співвідносяться як ціле та частина).

Питання класифікації кримінальних правопорушень (у тому числі й злочинів) розглядались у працях українських учених: П.П. Андрушка, Н.О. Бондаренка, О.О. Дудорова, В.А. Клименка, М.Й. Коржанського,

Л.М. Кривоченко, М.І. Мельника, В.О. Навроцького, Є.Л. Стрельцова, В.І. Терентьєва, М.І.Хавронюка, Л.А. Хруслової, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Зазначеним вище проблемам приділяли увагу й зарубіжні вчені, зокрема, А.І. Бойко, Є.В. Болдирєв, В.В. Питецький, А.Н. Ратьков, А.Б. Сахаров та інші.

Між тим, у науці кримінального права й після прийняття нових кримінальних кодексів у колишніх республіках Радянського Союзу, й після внесення змін у вже чинний КК України немає єдиної позиції в рішенні важливих питань класифікації злочинів за ступенем тяжкості щодо її підстави, критеріїв, правових наслідків.

Тому *метою* магістерської роботи є звернути увагу на основні теоретичні та практичні питання класифікації злочинів за ступенем тяжкості у КК України, визначити її підстави та правові наслідки.

Саме аналізу цієї класифікації злочинів, її критеріям і кримінально-правовим наслідкам і присвячене дане дослідження.

Для досягнення мети магістерської роботи потрібно виконати наступні *завдання*:

- 1) провести аналіз наукових підстав класифікації кримінальних правопорушень і злочинів; розкрити зміст критеріїв класифікації злочинів;
- 2) охарактеризувати особливості категорій злочинів за ступенем тяжкості;
- 3) визначити вплив класифікації злочинів на інститути та проблеми кримінального права;
- 4) сформулювати пропозиції щодо удосконалення окремих положень чинного кримінального законодавства.

Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини і інтереси, що мають відношення до реалізації кримінально-правових норм про класифікацію злочинів за ступенем тяжкості.

Предметом дослідження є класифікація злочинів за ступенем тяжкості.

У магістерській роботі використовувалися фундаментальні положення філософської науки, а також наступні *методи* наукового дослідження: філософський, системно-структурний, формально-догматичний, порівняльно-правовий, історичний.

Положення, які виносяться на захист. У результаті дослідження визначено мету та поняття класифікації злочинів за КК України (з урахуванням змін, що набули чинності з 1.07.2020 р.); шляхом аналізу наукових підстав класифікації кримінальних правопорушень обґрунтовано критерій класифікації злочинів та розкрито його зміст; теоретично розкрито особливості категорій злочинів за ступенем тяжкості (за «ною» класифікацією злочинів у КК України); визначений вплив класифікації злочинів на інститути та проблеми кримінального права; сформульовано пропозиції щодо удосконалення окремих положень КК України.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що в науково-дослідній сфері вони можуть доповнити теорію кримінального права, положення і висновки магістерської роботи можуть бути використані для подальшого вдосконалення чинного кримінального законодавства України; у правозастосовній сфері – можуть стати в нагоді у діяльності правоохоронних органів при вирішенні питань кваліфікації кримінальних правопорушень; в сфері правотворчості – можуть бути враховані при внесенні доповнень і змін до КК України та внесення роз'яснень у Постанову Пленуму Верховного Суду від 26.04.2002 р. «Про умовно-дострокове звільнення від покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким»; в учбовому процесі з кримінального права – можуть стати у нагоді при підготовці лекційного матеріалу.

Ряд положень роботи апробований 30.04.2020 р. на міжвузівській науковій конференції «Весняні юридичні читання - 2020. Сучасні проблеми законодавства, практики його застосування та юридичної науки» у повідомленні на тему «Значення суспільної небезпечності особи, що вчинила злочин, для змісту поняття суспільної небезпечності злочину» Тези наукового

повідомлення опубліковані у відповідному збірнику матеріалів цієї конференції (Березовська Л.А. Значення суспільної небезпечності особи, що вчинила злочин, для змісту поняття суспільної небезпечності злочину. *Весняні юридичні читання - 2020. Сучасні проблеми законодавства, практики його застосування та юридичної науки*. Випуск XXVII: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених «Весняні юридичні читання – 2020». 30 квітня 2020 р., Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2020. 391 с. С. 340-342) (Додаток А).

При написанні магістерської роботи використовувались КК України, необхідні постанови Пленуму Верховного Суду України, для порівняння КК ряду іноземних держав, монографічна, учбова література з кримінального права. Крім того, використані опубліковані матеріали судової практики та результати вивчення практики судів України.

Структура роботи. Робота складається із вступу, 3 розділів, 7 підрозділів, висновків, списку використаних посилань та додатку (А).

РОЗДІЛ 1

ПОНЯТТЯ КЛАСИФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ

1.1 Наукові підстави класифікації злочинів

Проблема класифікації кримінальних правопорушень за тяжкістю виникала ще при дії попереднього законодавства. Тоді у кримінальному праві замість поняття «кримінальне правопорушення» щодо усіх протиправних діянь, передбачених у КК України, використовувалося поняття «злочин». Нагадаємо, що усталена національна кримінально-правова доктрина зазнала суттєвих змін з 1 липня 2020 року. А саме: значення поняття «злочину» суттєво звужено по відношенню до поняття «кримінального правопорушення». За новою класифікацією всі кримінальні правопорушення поділяються на кримінальні проступки і злочини (ч. 1 ст. 12 КК України).

Історія розвитку кримінального законодавства до прийняття КК України 2001 р. свідчить про те, що прийняті у 1958 р. Основи кримінального законодавства Союзу РСР та союзних республік не містили норми про класифікацію злочинів за ступенем тяжкості. Але у 1972 р. вони були доповнені ст. 7-1 «Поняття тяжкого злочину», в ч. 1 якої було визначене поняття тяжкого злочину як умисного діяння, що становить підвищену суспільну небезпечність, а в ч. 2 цієї статті був даний вичерпний перелік тяжких злочинів. Усі ці злочини із суб'єктивної сторони були умисними і в більшості містили кваліфікуючі чи особливо кваліфікуючі ознаки. Це поняття «тяжкого злочину» було повністю відтворено у КК союзних республік, у тому числі і в ст. 7-1 КК України 1960 р. [4, С. 44].

Інші категорії злочинів у законі не виокремлювалися. Але аналіз деяких норм КК України 1960 р. свідчить, що в них використовувалися поняття діяння, що містить ознаки злочину, який не становить великої суспільної небезпечності (ст. 10), а також поняття особливо тяжкого злочину. Так, відповідно до ст. 24 КК можна було застосовувати як виключну міру покарання смертну кару за особливо тяжкі злочини, перелік яких містився у цій статті

[5].

У 1977 р. із впровадженням більш глибокої диференціації відповідальності у ст. 43 Основ кримінального законодавства Союзу РСР та союзних республік передбачається група злочинів, що не становили велику суспільну небезпеку. У зв'язку з цим, у ст. 51 КК України, що передбачала звільнення від кримінальної відповідальності із застосування заходів суспільного впливу чи адміністративного стягнення, підставою звільнення визнавалося вчинення діяння, яке містило ознаки злочину, що не становив велику суспільну небезпеку. В законі не розкривалося поняття відповідного злочину. Але зі змісту ч. 2 ст. 51 КК України можна було зробити висновок, що під злочином, який не становив великої суспільної небезпечності, розумівся злочин, за який покарання у виді позбавлення волі на строк не більше одного року або інше більш м'яке покарання було передбачено. В деяких статтях вчинення тяжкого злочину передбачалося як кваліфікуюча ознака [6, С. 15]. Так, наприклад, наклеп і завідомо неправдиве показання, пов'язані з обвинуваченням особи у вчиненні тяжкого злочину, кваліфікувалися за ч. 3 ст. 125 та ч. 2 ст. 178 КК України.

КК України 1960 р. не містив (але в певних статтях використовував) окреме поняття «особливо тяжкий злочин». До прикладу, у ст. 24, яка передбачала виключну міру покарання (смертну кару), законодавець визначав, що таке покарання може застосовуватись у випадках, передбачених Законом СРСР, за державні злочини, за умисне вбивство при обтяжуючих обставинах, а також і за деякі інші особливо тяжкі злочини. У ст. 25, що передбачала таке покарання, як позбавлення волі, законодавець, встановивши загальний строк позбавлення волі від трьох місяців до десяти років, виокремив особливо тяжкі злочини, за які позбавлення волі могло бути призначене до п'ятнадцяти років.

У прийнятих в 1991 р. Основах кримінального законодавства Союзу РСР та республік всі злочини у ст. 9 було поділено на такі, що не становлять великої суспільної небезпечності, менш тяжкі, тяжкі та особливо тяжкі. Ця

стаття на практиці стала базою для подальшого удосконалення норм про класифікацію злочинів за ступенем їх тяжкості в науці кримінального права та в нових кримінальних кодексах колишніх республік Радянського Союзу.

У результаті вищезазначеного удосконалення у 2001 р. з'явилася ст. 12 КК України, яка в ч. 1 (попередньої редакції) передбачала, що «залежно від ступеня тяжкості злочини поділяються на злочини невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі».

Останніми роками система національного законодавства України зазнала значних змін з впровадженням інституту кримінального проступку. Відповідні зміни в ряді законодавчих актів набрали чинності з 1 липня 2020 року.

Інститут кримінального проступку впроваджено з метою спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень та розгляду такої категорії справ в суді у спрощеному режимі. Таким чином, законодавець нарешті формально привів у відповідність Кримінальний кодекс України до Кримінального процесуального кодексу України [7]. Зміст Кримінального процесуального кодексу України з моменту набрання ним чинності у листопаді 2012 р. передбачав положення, що стосуються кримінального провадження щодо кримінальних проступків і які мали би вступити в дію в один час з набранням чинності законом України про кримінальні проступки. Відсутність такого закону, на думку його авторів: 1) блокувала можливість здійснювати кримінальне судочинство стосовно злочинів невеликої тяжкості у спрощеному порядку, а також тягла за собою безпідставне навантаження на органи досудового розслідування; 2) утворювала низький рівень якості проведення досудового розслідування у всіх кримінальних провадженнях.

Нарешті, з вступом у чинність положень Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» № 2617-VIII від 22 листопада 2018 р. такі зміни відбулися [8]. Усталена національна

кримінально-правова доктрина зазнала суттєвих змін. Наприклад, значення поняття «злочину» суттєво звужено по відношенню до поняття «кримінального правопорушення». За новою класифікацією всі кримінальні правопорушення поділяються на кримінальні проступки і злочини (ч. 1 ст. 12 КК України).

Законодавець відніс до категорії «кримінальні проступки» всі кримінальні правопорушення, за вчинення яких передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі. Згідно КК України такі діяння відносяться до цієї категорії: ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ч. 1 ст. 164), грубе порушення законодавства про працю (ч. 1 ст. 172), не виплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат (ч. 1 ст. 175), порушення недоторканності приватного життя (ч. ст. 182), крадіжка (ч.1 ст. 185), шахрайство (ч.1 ст. 190), хуліганство (ч. 1 ст. 396), незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (ч. 1 ст. 309) та низка інших діянь. Всі інші кримінальні правопорушення залишаються в категорії «злочини».

Класифікація злочинів також змінилася. Діяння, які раніше були віднесені до злочинів невеликої тяжкості (санкція за вчинення яких передбачала покарання у вигляді позбавлення волі до двох років), та до злочинів середньої тяжкості наразі віднесені до нової категорії – «нетяжкі злочини». Такі діяння як домашнє насильство (ч. 1 ст. 126-1 КК України), посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів (ч. 1 ст. 181 КК України), привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ч.ч. 1, 2 ст. 191 КК України), одержання неправомірної вигоди службовою особою (ч.1 ст. 368 КК України), надання неправомірної вигоди службовій особі (ч.1 ст. 369 КК України) та інші стали

включені до цієї категорії. Критерії тяжких та особливо тяжких злочинів залишилися незмінними [9, С. 47].

Тобто, наразі існує така класифікація кримінальних правопорушень: кримінальні проступки, нетяжкі злочини, тяжкі та особливо тяжкі злочини.

Дане дослідження присвячене саме аналізу вищезазначеної класифікації злочинів, її критеріям і кримінально-правовим наслідкам.

Рішення ряду загальних питань класифікації злочинів (як і будь-якої наукової класифікації) є тією вихідною позицією, яка дає напрям усьому дослідженню і без якої неможливе рішення всіх конкретних питань проблеми, що розглядається.

Передусім виникає необхідність у визначенні поняття класифікації злочинів, що має бути в основі змісту окремих категорій злочинів, їх властивостей, взаємозв'язків, особливостей їх кримінально-правових наслідків. Але, саме це загальне поняття не може бути визначено без урахування особливостей класифікації взагалі як певного прийому дослідження, як методу пізнання класифікованих об'єктів, без з'ясування універсальних закономірностей побудови певної класифікації, її логічного та методологічного підґрунтя.

Незважаючи на те, що класифікація є поширеним й ефективним засобом пізнання предметів, явищ об'єктивного світу і до неї звертаються, мабуть, у всіх галузях науки, загальна теорія класифікації, загальні принципи класифікації недостатньо розроблені. Не викликає сумніву, що таке положення не сприяє рішенню проблеми класифікації конкретних явищ, вимагає обов'язкового попереднього з'ясування загальних принципів, функцій і завдань класифікації взагалі, які б забезпечували правильне і глибоке рішення питань конкретної класифікації.

У якості наукового методу класифікація являє собою певну систематизацією знань щодо класифікованих об'єктів або систематизацією самих об'єктів (властивостей, явищ, предметів тощо). Однак систематизація це тільки зовнішній бік класифікації (тому класифікація і не може бути

зведена до простої систематизації). За своїм внутрішнім змістом класифікація є певним етапом у пізнанні сутності об'єктів, що класифікуються, у виявленні їх суттєвих ознак [10, С. 362]. Головна, визначальна властивість наукової класифікації – це розподіл об'єктів на окремі класи відповідно до їх об'єктивних загальних та індивідуальних ознак, з їх закономірностями і взаємозалежністю. Разом з тим кожна класифікація – це не проста сукупність груп досліджуваних предметів, а дещо ціле, що володіє як загальними властивостями, так і специфічними функціями, котрі підкоряються єдиним закономірностям [11, С. 10].

Правильно підкреслюють В.М. Кудрявцев та В.В. Лунєєв: «класифікація дозволяє бачити явища, що вивчаються, в науково обґрунтованому та структурованому вигляді, виявляти їх взаємозв'язки, підпорядкованість, зрозуміти їх як частини цілого та, базуючись на уявленні щодо цієї цілісності, прогнозувати наявність недостатніх ланок, тобто здійснювати діагностування та передбачити нові явища» [12, С. 54].

Саме тому наукова класифікація має велике значення для теоретичної і практичної діяльності людини: вона дозволяє групувати предмети, явища залежно від різних потреб пізнавальної діяльності і, тим самим, забезпечує рішення різних теоретичних і практичних завдань. Виявляючи найбільш загальні, типові властивості досліджуваних явищ, порівнюючи їх з подібними й відрізняючи від інших, класифікація дає можливість вивчити глибше саме явище, його вплив на інші, шляхи його подальшого розвитку. Але для того, щоб виконати цю роль, будь-яка класифікація повинна бути істинною за своїм внутрішнім змістом і правильною за зовнішньою побудовою; іншими словами, вона повинна бути заснована на законах діалектичної і формальної логіки. Визначаючи співвідношення категорій «істинність» і «правильність», П.В. Копнін писав: «Правильність не можна відривати від істинності, але також неприпустиме і їх ототожнення. Правильність – це оцінка не змісту мислення, а дій людини (чи йдуть вони за відомими правилами, чи ні). Істинність – оцінка змісту думки, встановлення його тотожності об'єкту» [13,

С. 81].

Як методологічна основа пізнання взагалі діалектика знаходить своє конкретне виявлення в підставах і принципах класифікації будь-яких предметів і явищ навколишнього світу, визначає науковий шлях, напрям рішення проблем. Правила ж формальної логіки є передумовою несуперечності, закономірності побудови думки, а тим самим, істотною умовою правильного мислення [14, С. 9].

Таким чином, якщо діалектична логіка дозволяє встановити істинність пізнання, то формальна логіка визначає правильність шляху в досягненні цієї істини, і в цьому розумінні вони нерозривно пов'язані, взаємозумовлені і лише в сукупності дозволяють вирішити ту чи іншу наукову проблему.

У філософії розроблено систему принципів, що мають бути в основі будь-якої класифікації. Це принципи: об'єктивності, зв'язку, історизму, врахування практики.

У цій системі ведучим, найважливішим принципом справедливо визнається принцип об'єктивності, оскільки саме він визначає зміст і значення всіх інших. За цим принципом, значення будь-якої класифікації в тому, що вона повинна правильно відображати сутність явищ, які класифікуються, реально існуючих між ними зв'язків і взаємовідносин [15, С. 5].

Стосовно класифікації злочинів принцип об'єктивності означає, що в ній повинні знайти відображення: соціальна природа злочину (його небезпечність для суспільних відносин); обов'язкові об'єктивні та суб'єктивні ознаки; об'єктивно існуючі відмінності злочинів за ступенем їх небезпечності.

Досліджувана класифікація є суб'єктивною, тому що визначається потребами та практичними інтересами суспільства. Але вона має будуватися на об'єктивній основі, бути детермінованою об'єктивними властивостями діянь, визнаних злочинами. Саме ці об'єктивні властивості визначають обсяг певних категорій злочинів, їх правові наслідки, виявляють об'єктивні закономірності змін у класифікації.

Основою структури будь-якої класифікації відповідно до принципу

зв'язку є внутрішні взаємозв'язки різних груп об'єктів, що класифікуються, виведені з реально існуючих в об'єктивному світі взаємовідносин між цими групами, а також їх взаємовідносин із зовнішнім середовищем. Побудова будь-якої класифікації неможлива без усебічного вивчення об'єктів, що класифікуються [16, С. 62]. Вичленовування предмета, явища, аналіз його особливих властивостей, чітке визначення меж порівняння з іншими предметами, явищами, синтезування загальних властивостей – обов'язкова умова будь-якої наукової класифікації.

Вбачається, що ключовою задачею класифікації є визначення таких типових об'єктивних та суб'єктивних ознак, на підставі яких можна групувати об'єкти, визначати їх місце в класифікації. Саме в цьому величезне значення класифікації в поглибленні знань про певні об'єкти, що класифікується, тому що повніше і глибше дійсна сутність явищ і їх властивостей може проявитися лише в порівнянні, в зв'язку з іншими явищами. Отже, знання про предмет класифікації є необхідною передумовою для розподілу його на класи. Усі ці загальні вимоги принципу зв'язку повністю стосуються і класифікації злочинів.

Відповідно до цього побудова класифікації злочинів повинна впливати із: 1) внутрішніх зв'язків об'єктивних і суб'єктивних ознак злочинів, що додають їм визначену цілісність, утворюють певний вид злочину; 2) зовнішніх зв'язків окремих видів злочинів між собою; 3) зв'язків і взаємовідносин злочинів з іншими правопорушеннями, їх місця в загальній системі передбачених законом правопорушень.

На підставі цього в класифікації злочинів з послідовного ряду окремих категорій повинно складатися одне ціле, що має свої загальні функції. Хоча окремі категорії злочинів розташовуються в класифікації відповідно до їх внутрішнього закономірного зв'язку, вони підкоряються і цим загальним функціям.

Будь-яка класифікація повинна відображати стан об'єктів, що класифікуються, на даний конкретний момент, відображати ті зв'язки і

відносини, що склалися до цього моменту. Але водночас класифікація повинна давати уявлення і про напрям майбутнього розвитку, закономірності, тенденції цього розвитку, тобто відповідати принципу розвитку.

Принцип розвитку в проблемі класифікації вимагає врахування якісних і кількісних сторін об'єктів, що класифікуються, взаємні переходи та зміни. Будь-яка класифікація не може бути нерухомою, раз і назавжди даною, особливо класифікація соціальних явищ, якою і є класифікація злочинів. Розвиток громадського життя постійно вносить корективи у класифікацію злочинів, збагачує її. І це стосується як обсягу злочинів, що класифікуються, так і їх соціальної характеристики, зміст якої змінює обсяги класів, їх співвідношення [17, С. 50].

Будь-яка класифікація, виходячи з принципу розвитку, відносна. Відносна і класифікація злочинів за ступенем тяжкості у тому значенні, що з розвитком суспільних відносин, з розвитком науки, поглибленням знань про злочин виявляються закономірні зміни в класифікації. Це зумовлюється тим, що суспільна небезпечність (основна (матеріальна) ознака злочину) є історично мінливою: зміна соціальних умов розвитку суспільства тягне втрату небезпечності одними діями, виникнення небезпечності інших, зниження або підвищення небезпечності третіх. Це можна побачити при порівнянні КК України 2001 р. із КК України 1960 р. Наприклад, у питаннях відповідальності за стадії вчинення кримінального правопорушення, різні форми співучасті (зокрема, за злочинну організацію), заклеп, образу тощо. Саме тому будь-яка класифікація одночасно повинна бути не тільки констатацією визначеного на даний момент стану досліджуваних об'єктів, а й підсумком їх історичного розвитку. Крім того, в будь-якій науковій класифікації повинно мати місце врахування «не тільки історії розвитку матеріального об'єкта, що є предметом вивчення тієї або іншої науки, а й історії його пізнання людиною» [3, С. 36].

Принцип розвитку органічно пов'язаний з принципом історизму. Історичний підхід до дійсності допомагає осмислити закономірності

побудови класифікації: виходячи з минулого досвіду, оцінюючи сьогоденний стан проблеми, виявляючи певні історичні закономірності, можна зробити висновок про майбутнє, скласти науковий прогноз [18, С. 67]. При класифікації злочинів неможливо визначити її закономірності, обґрунтованість, правильність обраного критерію, показати значення її для практичної діяльності в боротьбі зі злочинністю, не звертаючись до історії як самого поняття злочину, так і історії класифікації злочинних діянь залежно від їхньої тяжкості. Отже, законодавча класифікація злочинів за тяжкістю повинна бути дана з урахуванням основних напрямів кримінальної політики, історично сформованих форм і методів боротьби зі злочинністю.

Урахування практики, як один із загальних принципів класифікації, в кримінальному праві має особливе значення. Практика сприяє удосконалюванню пізнання, збагаченню знань про предмети і явища навколишнього світу, більш точному і повному відображенню їх об'єктивних властивостей. Вона дозволяє складати науковий прогноз розвитку досліджуваного явища [19, С. 269]. Це повинно знаходити своє відображення і в класифікації злочинів, що досліджується, визначаючи її завдання. Доречно підкреслити, що сама проблема класифікації злочинів за тяжкістю викликана потребами вдосконалення практики боротьби зі злочинністю, поглибленням індивідуалізації відповідальності та покарання залежно від ступеня тяжкості злочинів. Саме практика (порівняння і оцінка безлічі випадків вчинення конкретних кримінальних правопорушень) дає можливість зробити висновок про їх дійсну ступінь тяжкості.

Важливе значення для проблеми класифікації злочинів має також дотримання формально-логічних законів. Правильно зазначав В.М. Кудрявцев, без дотримання законів формальної логіки неможливо глибоко пізнати сутність явища, правильно визначити його поняття, істотні властивості, закономірності розвитку і зміни [20, С. 130]. Як відомо, формальна логіка встановлює наступні правила розподілу обсягу поняття (які є одночасно правилами класифікації):

- 1) в одній і тій самій класифікації необхідно застосовувати один критерій;
- 2) обсяг членів класифікації повинний дорівнювати загальному обсягу предметів, явищ, що класифікуються;
- 3) члени класифікації повинні взаємно виключати один одного;
- 4) підрозділ на класи повинен бути безперервним;
- 5) підстава розподілу повинна бути ясною, чіткою [21, С. 56].

Відповідно до першого з цих правил класифікація злочинів має бути заснована на єдиному класифікаційному критерії. Вибір критерію класифікації взагалі залежить від двох моментів: по-перше, від того, про який вид класифікації йдеться; по-друге, від тієї мети, що ставиться перед нею.

Виходячи з мети і завдань досліджуваної класифікації злочинів, вона є сутнісною, і, отже, повинна виходити із соціальної природи злочину, внутрішніх закономірностей його виникнення і розвитку. Тому критерієм її може бути лише істотна ознака, обов'язковою рисою якої є її об'єктивність. Однак кожен досліджуваний об'єкт (предмет, явище) можуть володіти групою істотних ознак, що виявляють внутрішню природу предметів, явищ і дозволяють відобразити їхню індивідуальність, виділити з числа інших. Саме тому, що в кожному предметі можна виділити не одну істотну ознаку, припустимі різні сутнісні класифікації того самого об'єкта, предмета, явища, що залежить від конкретної мети їх створення, від практичних завдань. Отже, обираючи критерій класифікації, що досліджується, потрібно виходити не тільки з істотності ознаки, а й з конкретної мети самої класифікації [22, С. 203].

Метою класифікації злочинів за тяжкістю у Загальній частині кримінального права є правильне й однакове у своїй основі застосування кримінально-правових інститутів до різних за тяжкістю груп злочинів, передбачення для кожної групи різних за суворістю кримінально-правових наслідків. За такої мети класифікаційний критерій повинен бути найбільш істотним.

Друге правило логіки щодо класифікації (тотожність обсягу членів класифікації обсягові всього предмета, явища, що класифікується) – стосовно класифікації злочинів означає наступні дві особливості.

По-перше, для всіх категорій (класів) злочинів повинні бути обов'язковими всі істотні ознаки, що утворюють поняття «кримінальне правопорушення». Іншими словами, до якої б категорії не належав певний злочин, він не повинен виходити за рамки загального поняття «кримінального правопорушення», з усіма притаманними йому ознаками й наслідками. Так, наприклад, якщо загальне поняття кримінального правопорушення передбачає як обов'язкову ознаку кримінальну відповідальність і покарання, то і для кожного злочину (незалежно від категорії), ці наслідки є закономірними. Інші за змістом наслідки можливі лише як виключення в тих межах, що передбачені КК (наприклад, звільнення особи від покарання за ч. 4 ст. 74 КК України).

По-друге, класифікація злочинів повинна охоплювати всі без винятку діяння, що мають ознаки злочину, в ній «повинні знайти місце всі особливі форми об'єктів, що класифікуються» [23, С. 111]. Будь-яка класифікація повинна давати в цілому уявлення про об'єкт, що класифікується, та його класи. Тому і класифікація злочинів у Загальній частині кримінального права за їх тяжкістю повинна охоплювати всі види злочинів, усі їх категорії. А класифікація кримінальних правопорушень повинна включати в себе і злочини і кримінальні проступки. Уявляється, що пропозиція (яка мала місце в літературі) виключити з КК групу малозначних злочинів і злочинів невеликої тяжкості (які були у КК України на той час) і за назвою «кримінальний проступок» (без декриміналізації їх) включити в єдиний кодекс проступків (поряд з адміністративними, дисциплінарними проступками) не враховувала саме цього правила логіки [24, с. 57].

При прийнятті такого рішення класифікація в Загальній частині КК України втратила б своє значення, оскільки поза цією класифікацією існувала би група кримінальних правопорушень зі своїми правовими наслідками [25,

С. 110]. Не враховує цього правила і пропозиція створення двох самостійних класифікацій для умисних і необережних злочинів [26, С. 11]. Таке рішення не тільки б суперечило правилам класифікації, а й значно ускладнювало застосування певних кримінально-правових інститутів. Адже, достатня кількість злочинів передбачають можливість їх вчинення як умисно, так і з необережності. При наявності такої умови один і той самий злочин, передбачений однією статтею, належав би до категорій різного виду.

Тобто вказане правило логіки передбачає вимогу щодо визначеності в обсязі самого об'єкта, що класифікується. Обсяг такої множинності, як «злочин» має бути чітко окреслений, виходячи з конкретного рівня розвитку суспільних відносин, об'єктивної небезпечності діянь у конкретній історичній обстановці, рівня розвитку правосвідомості тощо. Таким чином, щоб не порушити це правило потрібно вирішити два важливих питання: 1) про вибір суспільно небезпечних діянь, які підлягають кримінально-правовому регулюванню, та відмежування їх від суспільно небезпечних діянь, що не вимагають такого регулювання; 2) про уточнення самого кола діянь, визнаних злочинами [27, С. 69].

Правило логіки номер три вимагає взаємо-виключення компонентами класифікації один одного. Це означає наступне для проблеми, яка розглядається:

- а) у класифікації кожна категорія злочинів повинна визначатися певним характером та ступенем суспільної небезпечності (отже - ступенем тяжкості);
- б) має бути однозначним сенс кожної категорії;
- в) у законі чітко визначеним має бути коло кримінально-правових наслідків кожної категорії злочинів.

Правило номер чотири – «безперервність розподілу на класи». Відповідно до нього класифікація злочинів (та кримінальних правопорушень взагалі) має містити конкретну послідовність категорій. Істотні розбіжності мають бути відсутніми в визначаючих категорії ознаках. Потрібно будувати послідовність таким чином, щоб показати закономірність їх утворення.

Ґрунтуючись на вищезазначеному вбачається вірною класифікація злочинів, передбачена у чинному КК України. Відповідно неї кримінальні правопорушення поділяються на проступки та злочини. Злочини поділяються на види: 1) нетяжкі злочини; 2) тяжкі злочини; 3) особливо тяжкі злочини.

Така послідовність і безперервність категорій злочинів дозволяє визначити не тільки ту межу, що існує об'єктивно між злочинами, а й межу між злочинами та проступками, і між злочинами та іншими правопорушеннями. Це питання не може виникнути стосовно категорій особливо тяжких і тяжких: злочини, що належать до цих категорій, завжди залишаються у сфері кримінально-правового регулювання. Тільки категорія нетяжких злочинів безпосередньо межує з проступками або незлочинними суспільно небезпечними діями і тягне в конкретних випадках необхідність визначення підстави їхнього розмежування.

Послідовність категорій злочинів у класифікації повинна підкреслювати специфіку злочинів як одного із самостійних і найбільш небезпечних видів правопорушень [28, С. 32].

Встановлення правила щодо ясності, чіткості критерію класифікації обумовлено тим, що навіть при дотриманні всіх, викладених вище правил, вибір незрозумілого, невизначеного критерію, виключає правильність усієї класифікації, можливість її використання на практиці.

Тому для дотримання цього правила необхідно знайти такі ознаки критерію класифікації злочинів, які б виключали різне його тлумачення правозастосовчими органами [29, С. 91]. Саме тут і виникає проблема знаходження такої ознаки, яка би здатна була виконувати роль критерію класифікації злочинів.

1.2 Критерії класифікації злочинів

Значущим у проблемі побудови будь-якої класифікації (враховуючи і класифікацію злочинів) є питання стосовно критеріїв класифікації. «Це обумовлено тим, що критерій повинен бути показником теоретичного і

практичного значення класифікації в цілому, показчиком її підстави, мети, завдань, що перед нею ставляться» [30, С. 47]. З іншого боку, характер критерію, що обирається, значною мірою повинен бути свідченням глибини пізнання людиною явища, яке класифікується.

Тому у рішенні питання про критерій класифікації злочинів постійно потрібно враховувати такі наступні моменти:

- 1) якою є мета, які є практичні потреби в такій класифікації;
- 2) наскільки адекватне наше уявлення про істотні ознаки злочину, його дійсний, об'єктивний зміст, тобто, наскільки правильно наша свідомість у даний момент відображає реальну природу злочину, який рівень його пізнання.

Як було зазначено відносно першого моменту, основною метою класифікації злочинів у Загальній частині кримінального права є: а) вірне визначення ступеня тяжкості злочинів; б) вірне застосування щодо різних за тяжкістю злочинів певних кримінально-правових інститутів.

При розгляді другого моменту (рівня пізнання сутності злочину) потрібно звернути увагу на факт, що це питання вирішувалося неоднозначно тривалий час в науці кримінального права. Переважною мірою цей факт був зумовлений відсутністю поняття злочину в законі. Після прийняття нових кримінальних кодексів в Росії [31], Україні та інших країнах колишнього СРСР проблема поняття злочину, його обов'язкових ознак втратила притаманну їй гостроту: у більшості кодексів, зокрема в КК України 2001 р., законодавець на час прийняття передбачив в окремій нормі загальне поняття злочину. Зараз з 1 липня 2000 р., у зв'язку зі змінами до КК України, це поняття замінено на загальне поняття кримінального правопорушення.

Стаття 11 КК України визначає: «Кримінальним правопорушенням є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення». Це визначення є результатом узагальнення, пізнання найбільш загальних, типових властивостей усієї множинності кримінальних правопорушень [32,

С. 41].

Отже, змістом загального поняття кримінального правопорушення охоплюються ті ознаки, що відображають: 1) істотне, 2) типове, 3) закономірне для всієї множинності кримінально протиправних діянь. Саме такі ознаки названі законом про кримінальну відповідальність: суспільна небезпечність, протиправність, винність. Не названа тільки караність. Але це зумовлено тим, що передбаченість діяння в КК як кримінального правопорушення, закономірно означає і його караність цим законом. Не втрачає свого значення вищезазначений висновок також у тих випадках, коли особа, винна у вчиненні кримінального правопорушення, за наявності передбачених у КК України підстав, звільняється від кримінальної відповідальності або кримінального покарання (розділи XV та XIX КК України).

Злочин є видом кримінального правопорушення. Відповідно злочин підпадає під вищезазначені ознаки. Таким чином, при обранні критерію класифікації слід виходити з названих чотирьох обов'язкових ознак злочину. При цьому маємо зазначити, що природа цих ознак різна: якщо суспільна небезпечність і винність за своєю природою є об'єктивними ознаками, притаманними вчинкам людини, то протиправність і караність є проявом оцінки законодавцем суспільної небезпечності визначених діянь, тобто є суб'єктивними ознаками [33, С. 52].

Беручи до уваги діалектичні та формально-логічні правила класифікації, що були розглянуті у підрозділі 1.1. магістерської роботи, можна виділити такі вихідні позиції щодо визначення критерію класифікації:

1) з тих чотирьох ознак кримінального правопорушення (і відповідно – злочину), що були вказані, лише основна його істотна ознака придатна виконати функцію класифікаційного критерію;

2) така ознака має бути об'єктивною. Це означає, що вона повинна виходити з внутрішньої природи кримінального правопорушення (відповідно – злочину) як соціального явища;

3) відповідно свого змісту ознака-критерій має бути здатною відображати у різних злочинах і групах злочинів як подібність (загальне), так і відмінність (особливе). Іншими словами, виявляючи сутність злочинних діянь, які класифікуються, їхню єдність, критерій не повинен виключати специфіку класів, їхні відмінності;

4) зміст критерію розподілу повинен бути таким, щоб його можна було виразити чітко, ясно, однозначно.

Ані протиправність, ані караність не відповідають цим вимогам вже тому, що не є об'єктивними ознаками у викладеному вище розумінні. Винність, хоча і є істотною ознакою, не може бути самостійним критерієм класифікації, що досліджується, оскільки не є основною, яка б визначала всі інші. Між тим, значення вини як показника суспільної небезпечності злочину не можна недооцінювати. Правильним у цьому зв'язку уявляється позиція КК України 2001 р. щодо внесення у визначення загального поняття кримінального правопорушення ознаки вини.

Що стосується оцінки суспільної небезпечності, то загальновизнаним є положення, що вона є матеріальною ознакою злочину. Ця ознака визначає внутрішню соціальну природу злочину. Отже, суспільна небезпечність є однією з основних кримінально-правових ознак, які характеризують сутність злочину. Тому, розглядаючи питання про вибір саме суспільної небезпечності критерієм класифікації злочинів, слід, передусім, розкрити її зміст.

Обґрунтовано визнавалося і визнається більшістю вчених: «суспільна небезпечність являє собою спричинення або реальну погрозу спричинення шкоди суспільним відносинам, що охороняються законом про кримінальну відповідальність» [34, С. 66]. Вдало було визначено Ю.І. Ляпуновим, що «сутність суспільної небезпечності виявляється у здатності діянь певного виду спричинювати негативні наслідки в соціальній дійсності, порушувати упорядкованість системи суспільних відносин, деформувати та вносити елементи дезорганізації у порядок, що склався» [35, С. 23].

Суспільна небезпечність – це об'єктивна якість діяння, реальне

порушення ним відношень, що склалися в суспільстві. Правильно зазначено, що «діяння суспільно небезпечно не тому, що його так оцінив хтось, а тому, що воно за своєю внутрішньою сутністю знаходиться у різкому протиріччі з нормальними умовами існування суспільства» [36, С. 102]. Виразником об'єктивності суспільної небезпечності злочину є, насамперед, об'єктивний характер шкоди, що ним спричинюється: матеріальної, фізичної, моральної та ін. Однак було б невірно ототожнювати суспільну небезпечність зі шкодою, яка спричиняється. Таке ототожнення звужувало би зміст суспільної небезпечності, не дозволяло би розмежовувати різні за тяжкістю злочини, якими може бути спричинена однакова шкода об'єктивно. До прикладу, привласнення, розтрата майна або заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191) та службова недбалість (ст. 367). При такому ототожненні не враховувалися б інші об'єктивні та суб'єктивні ознаки, безпосередньо пов'язані зі шкодою, тобто весь механізм спричинення шкоди. Це і спосіб вчинення злочину, і знаряддя та засоби посягання, його мотиви, мета й інші об'єктивні та суб'єктивні ознаки, без яких не може бути визначена дійсна небезпечність злочину.

Не можна визнати обґрунтованою також позицію А.І. Марцева, який вважає спричинення шкоди передумовою суспільної небезпечності, а суспільну небезпечність – наслідком злочину, можливістю повторення такого злочину [37, С. 148]. Аналогічної думки дотримувався і М.І. Ковальов, який вважав, що суспільну небезпечність необхідно шукати за межами кримінального права, в соціальній дійсності [38, С. 59]. Не заперечуючи значення для змісту суспільної небезпечності злочину можливості вчинення особою нового злочину, не можна погодитися, що саме це і є змістом суспільної небезпечності.

Суспільна небезпечність злочину – категорія об'єктивна. Небезпечність певних вчинків людини для суспільних відносин, що охороняються КК, існує незалежно від суб'єктів пізнання, в тому числі, й законодавця. Виникнення, зміна, втрата діянням суспільної небезпечності зумовлюються об'єктивними

закономірностями розвитку суспільства.

Тому викликає заперечення точка зору деяких учених, які визнають суспільну небезпечність (в її кримінально-правовому значенні) категорією суб'єктивною, оціночною, що не існує поза межами законодавчої або судової оцінки. Визнання суспільної небезпечності суб'єктивною категорією означало б повну залежність визнання діяння суспільно небезпечним від розсуду законодавця або правозастосовчих органів.

Між тим, стосовно суспільної небезпечності певної поведінки особи роль законодавця виявляється лише в тому, щоб виявити її та правильно закріпити в певній нормі. Тому оціночно-вольова діяльність законодавця визначає лише зміст протиправності, формулювання ознак складу злочину, що відображають об'єктивну суспільну небезпечність [39, С. 85].

Висновок щодо суспільної небезпечності як об'єктивної категорії не спростовується тим, що вона не є єдиною ознакою, що обґрунтовує віднесення суспільно небезпечних діянь до кола злочинів, а також тим, що на процес криміналізації впливає ціла низка обставин (об'єктивних і суб'єктивних), не пов'язаних з небезпечністю діяння для суспільних відносин, а саме: економічних, політичних, ідеологічних, правових. Серед усіх цих факторів саме об'єктивна суспільна небезпечність розкриває соціальний зміст процесу криміналізації, його об'єктивні межі, значення кримінально-правової заборони, тобто грає визначальну роль у формуванні кола злочинних діянь. Ніякі політичні, ідеологічні та інші фактори не повинні зумовлювати встановлення кримінальної караності діяння, якщо воно не тягне суттєвого порушення суспільних відносин, не торкається важливих суспільних або особистих інтересів [40, С. 181].

Наслідком неправильної оцінки законодавцем об'єктивної суспільної небезпечності діяння при визнанні його злочином є також так звані «мертві» норми, що не знаходять свого практичного застосування. Цим же зумовлені в багатьох випадках суттєві розбіжності між межами покарань, передбачених у санкціях статей, та фактично призначеними судом, а також необґрунтовано

широке застосування в практиці призначення більш м'якого покарання, ніж передбачене в санкції статті.

Об'єктивність суспільної небезпечності виявляється також і в тому, що виникнення, зміна, втрата суспільної небезпечності тих чи інших діянь визначається об'єктивними закономірностями розвитку суспільства, нерозривним зв'язком з тими соціально-економічними процесами, які відбуваються в ньому.

Завдання законодавця лише в тому, щоб своєчасно виявити ці зміни і відповідно до них дати оцінку певним діянням: криміналізувати чи декриміналізувати їх, встановити те чи інше покарання.

В науковій літературі є точка зору, відповідно до якої суспільна небезпечність злочину належить до оціночної категорії, яка повною мірою залежить від суб'єктивного ставлення не тільки законодавця, а й правозастосовчих органів [41, С. 8]. У зв'язку з цим виникає необхідність звернутися до змісту оціночних понять в праві і співвіднести з ними поняття та ознаки суспільної небезпечності.

«Оціночні поняття не відрізняються від інших наукових понять: вони фіксують найбільш загальні, найбільш суттєві ознаки множинності явищ, які відображаються» [42, С. 15]. Між тим, специфіка оціночних понять полягає в тому, що, формуючи таке поняття, законодавець не розкриває його зміст вичерпно. Він називає лише одну чи декілька найбільш загальних якостей, рис, які виявляють основний зміст конкретного класу об'єктивних явищ, та надає наступне право правозастосовним органам: 1) визначити обсяг цього класу; 2) розкрити зміст поняття, яке надане у законі, за рахунок інших суттєвих ознак. Учені, які займалися проблемою оціночних понять, незмінно підкреслювали такі особливості цих понять:

- 1) зміст їх не конкретизується в нормативних актах;

- 2) їх конкретизація здійснюється в процесі застосування закону до конкретних життєвих фактів за допомогою оцінки їх суттєвих ознак, їх відповідності тому найбільш загальному, що сформульовано в законі.

Неможливість дати в законі вичерпну характеристику змісту оціночних понять пояснюється життєвою різноманітністю явищ, що відображають намагання законодавця максимально охопити їх правовим регулюванням [43, С. 106]. Однак застосування оціночних понять не означає повної свободи для правозастосовчих органів у тлумаченні їх змісту: таке тлумачення має певні межі. Для оціночних понять у кримінальному праві ці межі окреслюються: 1) основними принципами, загальними поняттями кримінального права; 2) об'єктивними якостями суспільно небезпечного діяння; 3) тими конкретними ознаками оціночного поняття, які передбачені в законі; 4) орієнтовними переліками, які надаються наукою та судовою практикою; 5) певним рівнем правосвідомості суспільства.

Виходячи з викладеного, слід визнати необґрунтованим віднесення суспільної небезпечності до оціночних понять права: 1) ця ознака злочину розкривається КК вичерпним чином за допомогою ознак складів злочинів; 2) КК не надає права правозастосовчим органам поширювати або звужувати сукупність цих ознак, давати іншу оцінку їх суспільної небезпечності. Ця оцінка – прерогатива законодавця. Правильно підкреслено, що кримінально-правова заборона «обмежується ознаками складу злочину – законодавчою моделлю суспільно небезпечної поведінки» [44, С. 123].

Між тим, оціночними поняттями у кримінальному праві можуть виступати окремі ознаки складу злочину, зміст яких визначається (якщо вони не визначені чітко законом) правозастосовчими органами залежно від конкретних обставин справи: тяжкі наслідки, особлива жорстокість, тяжка образа та ін.

Таким чином, суспільна небезпечність є об'єктивною категорією, яка виявляє матеріальну сутність злочину як соціального явища, має певну градацію щодо її змісту, а тому може виступати як матеріальний критерій класифікації злочинів за їх ступенем тяжкості.

Не будучи оціночним поняттям, суспільна небезпечність, між тим, є предметом оцінки: її відображення пов'язане з оціночно-вольовою діяльністю

суб'єктів оцінки [45, С. 136]. Реальна суспільна небезпечність того чи іншого діяння пізнається на підставі оцінки важливості об'єкта посягання, характеру і тяжкості шкоди, способу посягання, форм і видів вини та інших обставин, зміст і соціальна сутність яких не залежать від суб'єктів оцінки: вона може бути лише більш-менш правильно усвідомлена і відображена. Чим більше оцінка відповідає об'єктивній суспільній небезпечності діяння, тим точнішим буде закон, тим обґрунтованішим буде вирок суду.

У кримінальному праві суспільна небезпечність злочину є предметом оцінки на двох рівнях: законодавчому та правозастосовчому. При цьому, якщо на законодавчому рівні суб'єктом оцінки виступає законодавець, то на правозастосовчому – слідчо-судові органи: законодавець на підставі типових, закономірних об'єктивних і суб'єктивних якостей дає загальну оцінку суспільної небезпечності певного виду злочину (вбивства, крадіжки, бандитизму тощо), правозастосовчі ж органи визначають суспільну небезпечність, характерну для вчиненого особою конкретного злочину цього виду [46, С. 192].

Співвідношення між законодавчою та слідчо-судовою оцінками таке: по-перше, слідчо-судова оцінка ширша за законодавчу, оскільки слідчий, суддя оцінюють таку сукупність обставин конкретного вчиненого злочину, яка не є типовою для всіх випадків вчинення такого злочину; по-друге, слідчий, суддя, за загальним правилом, можуть дати оцінку суспільної небезпечності конкретного вчиненого злочину лише в рамках законодавчої оцінки виду злочину, до якого віднесений вчинений злочин.

Згідно з цими різними оцінками і має вирішуватися питання про основний зміст поняття «суспільна небезпечність злочину».

Суспільна небезпечність певного виду злочину являє собою сукупність загальних, типових якостей, притаманних усім окремим злочинам, які містять ознаки складу цього злочину. Саме тому критеріями типової суспільної небезпечності виступають ознаки складу злочину. Правильно ще у 1963 р. писав Я.М. Брайнін: «Тільки через конкретні елементи та ознаки складу

злочину виявляється суспільна небезпечність діяння, а своє кінцеве і повне вираження вона отримує в єдності всіх елементів і ознак складу злочину» [47, С. 158].

Зміст суспільної небезпечності конкретного вчиненого злочину значно ширший: окрім загальних, типових ознак суспільної небезпечності певного складу злочину він включає специфічні об'єктивні та суб'єктивні ознаки конкретного вчиненого злочину, які визначені як у рамках складу злочину, так і за його межами (в рамках пом'якшуючих і обтяжуючих обставин).

Серед учених, які досліджували проблему суспільної небезпечності злочину, не було єдності в питанні про зміст суспільної небезпечності злочину, значення для неї вини і, взагалі, суб'єктивної сторони. Можна зазначити дві протилежні позиції. Одні автори вважали, що, оскільки суспільна небезпечність є об'єктивною категорією, суб'єктивні ознаки не можуть характеризувати її зміст [48, С. 63]. Ляпунов Ю.І. писав: «Сутність суспільної небезпечності виявляється в об'єктивній здібності діянь певного виду створювати негативні зміни в соціальній дійсності, порушувати упорядкованість системи суспільних відносин, деформувати та вносити елементи дезорганізації в існуючий порядок» [35, С. 74]. Інші вчені, навпаки, відносили суб'єктивні ознаки (вину, мотив, мету) до змісту суспільної небезпечності злочину як його обов'язкові ознаки [49, С. 153].

У рішенні цього питання вважаємо правильним виходити з того, що об'єктивність суспільної небезпечності не суперечить включенню до її змісту суб'єктивних ознак злочину, оскільки ці ознаки самі по собі є об'єктивними категоріями, що реально існують, незалежно від їх пізнання. Крім того, під діянням у кримінальному праві розуміється тільки свідоме, вольове поведінка, в якій виявляється певне психічне ставлення особи до об'єктів, охоронюваних кримінальним законом. Влучно стверджував М. Хавронюк, що «виходячи з того, що тільки свідоме людська поведінка, об'єктивована зовні, може розглядатися як соціальна практика, ціннісне суспільне відношення, стосовно до злочинної діяльності може бути зроблений висновок, що

суб'єктивна сторона (вина) є структурним елементом суспільної небезпечності злочинного діяння» [50, С. 80]. Саме тому значним кроком в розвитку кримінального законодавства визнається визначення в ст. 11 КК України кримінального правопорушення як винного суспільно небезпечного діяння. Суб'єктивні ознаки в багатьох випадках є головними чинниками, що формують небезпечність певних видів злочинів. Вина, мотив, мета мають суттєве значення і для розмежування злочинів залежно від ступеня їх тяжкості. Тому суб'єктивні ознаки є складовою частиною суспільної небезпечності як виду злочину, так і конкретного вчиненого злочину цього виду.

Вирішуючи питання про зміст суспільної небезпечності злочину, не можна не сказати, що в літературі спірним є питання про значення суспільної небезпечності особи, що вчинила злочин, для змісту поняття суспільної небезпечності злочину. Можна виділити такі найбільш поширені точки зору: перша – поняттям суспільна небезпечність злочину охоплюється не тільки небезпечність самого діяння, а й небезпечність особи винного [51, С. 122]; друга – суспільна небезпечність особи має самостійне значення і не охоплюється поняттям «суспільна небезпечність злочину» [52, С. 81].

Оцінюючі ці різні позиції, треба виходити з того, що особистість людини – це складне і багатогранне поняття, яке включає сукупність біологічних, психологічних і соціальних властивостей. Безумовно, що в сукупності цих властивостей головне значення для кримінального права мають антисоціальні, оскільки саме вони зумовлюють вчинення злочину і створюють реальну загрозу повторення злочину, а, тим самим, формують суспільну небезпечність особи [53, С. 62]. Саме тому суспільна небезпечність особи пов'язана з суспільною небезпечністю злочину: у злочині виявляється антисоціальна орієнтація особи, її негативне ставлення до інтересів, що охороняються кримінальним законом.

З іншого боку, суспільна небезпечність злочину впливає на визначення суспільної небезпечності особи злочинця, є її критерієм [54, С. 176]. Однак

усе це не може бути підставою для визнання суспільної небезпечності особи винного складовою частиною, структурним елементом суспільної небезпечності злочину.

Суспільна небезпечність особи злочинця, як і суспільна небезпечність злочину, є самостійним поняттям, якому притаманні специфічні ознаки і своє значення. Самостійність цих понять підкреслюється і тим, що вони можуть не збігатися за своєю тяжкістю, коли, наприклад, злочин не є тяжким, а особа суб'єкта становить значну суспільну небезпечність, і, навпаки, злочин є особливо тяжким, а особа суб'єкта характеризується незначною суспільною небезпечністю. Справедливо було зазначено, що «суспільна небезпечність особи винного не змінює об'єктивної небезпечності злочину, що «породжується самим діянням» [55, С. 255]. Конкретне умисне вбивство, суб'єкт якого не становить великої суспільної небезпечності (згідно соціальної характеристики), не втрачає якості особливо тяжкого злочину. Лише у випадках, коли певним якостям особи КК надає значення юридичних ознак суб'єкта злочину, вони виступають як складова частина суспільної небезпечності цих злочинів. Інше рішення цього питання, як неодноразово вказувалося вченими, порушувало б принцип рівності усіх громадян у власних правах перед законом, закріплений в ст. 21 Конституції України.

Важливо зазначити, що КК чітко розмежовує суспільну небезпечність кримінального правопорушення (і відповідно – злочину як його виду) і злочинця як самостійні ознаки, що підлягають урахуванню судом при індивідуалізації відповідальності та покарання. Так, КК України, визначаючи загальні засади призначення покарання, в п. 3 ч. 1 ст. 65 окремо називає обов'язкове урахування судом ступеня тяжкості як вчиненого кримінального правопорушення, так і особи винного. Стаття 48 КК України також однозначно вирішує питання про самостійне значення понять «суспільна небезпечність кримінального правопорушення» та «суспільна небезпечність особи», передбачаючи можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності у ситуації, коли внаслідок зміни обстановки на час

розслідування або розгляду справи в суді скоєне діяння втратило суспільну небезпечність або перестала бути суспільно небезпечною особа, яка його скоїла. Так само вирішується це питання і у ч. 4 ст. 74 КК, яка передбачає можливість звільнення від покарання за вчинення кримінального проступку або нетяжкого злочину, крім корупційних кримінальних правопорушень особи, яка до часу розгляду справи в суді не може вважатися суспільно небезпечною. Важливість урахування судами самотійного значення не тільки суспільної небезпечності злочину, а й суспільної небезпечності особи винного, підкреслює і Верховний Суд у своїх постановках. До прикладу, у Постанові ПВСУ від 24.10.2003 р. «Про практику призначення судами кримінального покарання» [56, С. 46] у ч. 1 п. 3 визначаються ознаки, що характеризують ступінь тяжкості злочину, а в ч. 3 цього ж пункту – ознаки, притаманні особі підсудного, які повинен врахувати суд. Викладене дає можливість зробити висновок про те, що поняттям «суспільна небезпечність злочину» охоплюються об'єктивні та суб'єктивні ознаки самого суспільно небезпечного діяння і тільки ті ознаки особи винного, яким законодавець надає значення юридичних ознак складу злочину. Між тим, самотійність понять «суспільна небезпечність злочину» і «суспільна небезпечність особи, що вчинила злочин» не може бути підставою для передбачення в законі двох різних самотійних класифікацій злочинів за тяжкістю, як це пропонується в літературі [57, С. 92], оскільки саме у своїй сукупності вони є підставою для віднесення злочину до тієї чи іншої категорії за ступенем тяжкості.

Щодо структури суспільної небезпечності злочину, то не можна не сказати, що і це питання в літературі вирішувалося і вирішується сьогодні неоднозначно. Найбільш визаною є точка зору, відповідно до якої суспільна небезпечність злочину складається з двох елементів – характеру і ступеня небезпечності. Однак щодо змісту самих цих понять, можна виділити три різні позиції.

Одні вчені вважають, що характером суспільної небезпечності є зміст виду злочину, загальна ознака всіх злочинів цього виду. Ступінь же – це

індивідуальна якість суспільної небезпечності конкретного вчиненого злочину цього виду. Уперше така точка зору була висловлена Я.М. Браїніним ще 1963 р. [47, С. 49] і в подальшому знайшла підтримку в роботах відомих вчених І.І. Карпеця, В.М. Кудрявцева, В.І. Курляндського та ін. Відповідно до цієї точки зору поняття «характер» і «ступінь» не є обов'язковими структурними елементами суспільної небезпечності ані виду злочину, ані конкретного випадку його вчинення: характер враховує законодавець, ступінь – правозастосовчі органи.

Інші вчені, навпаки, розглядають поняття характеру і ступеня суспільної небезпечності як її взаємопов'язані структурні елементи, надаючи характеру суспільно небезпечного діяння якісної, а ступеню – кількісної характеристики як виду злочину, так і конкретного вчиненого злочину даного виду. Так, Н.Ф. Кузнецова вважає, що характер суспільної небезпечності злочинів становить їх змістовну сторону, відображає, головним чином, однорідність або різнорідність діянь. А ступінь суспільної небезпечності – це кількісне вираження елементів складу злочинів [58, С. 73]. Зазначимо, що саме таке розуміння характеру суспільної небезпечності повністю відповідає загальному поняттю «характер певного явища», яке визначається логікою: «Якість є сукупність ознак, що вказують на те, що собою являє предмет, це об'єктивна визначеність предмета, внаслідок якої предмет є таким, а не іншим предметом, таким, що відмежовує даний предмет від інших, і зі зникненням якої предмет перестає існувати» [11, С. 38].

Нарешті, відповідно до третьої точки зору не існує взагалі поняття «характер суспільної небезпечності злочину»: є поняття характер злочину, який визначається спрямованістю діяння проти певного об'єкта, розміром спричиненої шкоди, формою вини та надає діянню якісної визначеності, а також ступінь суспільної небезпечності як кількісна визначеність суспільної небезпечності вчиненого діяння [59, С. 128].

Таким чином, аналіз суспільної небезпечності злочину та її ознак дозволяє зробити висновок, що вона є основною суттєвою ознакою злочину,

розкриває його соціальну сутність, є об'єктивною за своєю природою, здатна відображати як тотожність злочинів, що класифікуються, так і їх відмінність за ступенем суспільної небезпечності, а тому може визнаватися суттєвим, матеріальним критерієм класифікації злочинів за їх ступенем тяжкості. При цьому, як правильно стверджувала Н.Ф. Кузнецова, «при класифікації злочинів у Загальній частині КК на рівні загального критерію відповідно найбільш узагальненим повинен бути і критерій класифікації. Таким є суспільна небезпечність в цілому: її характер та ступінь [60, С. 520].

Саме певні характер і ступінь суспільної небезпечності злочину в їх сукупності як соціальна сутність злочину дають змогу законодавцю оцінити їх ступінь тяжкості, і, на підставі цього, по-перше, розмежувати за цим показником окремі види злочинів; по-друге, об'єднати в групи, категорії різні за об'єктивними та суб'єктивними ознаками злочини, що мають однаковий ступінь тяжкості.

Співвідношення понять «характер і ступінь» суспільної небезпечності з поняттям «ступеня тяжкості» дуже вдало визначив М.Г. Кадников: «очевидно, що поняттю «тяжкість злочинів» тотожним є поняття «характер і ступінь суспільної небезпечності». Внаслідок діалектичної єдності, взаємозв'язку та взаємозалежності характеру і ступеня суспільної небезпечності створюється нове кримінально-правове поняття – тяжкість злочину, яке знаходить своє вираження, з одного боку, в санкції закону, а з другого – у віднесенні законодавцем того чи іншого злочину до певної категорії» [3, с. 31].

Виділяючи суспільну небезпечність злочину як матеріальний критерій класифікації злочинів за ступенем тяжкості, не можна не відзначити однієї її особливості: будучи об'єктивною категорією, суспільна небезпечність відрізняється від інших об'єктивних явищ матеріального світу. Ця відмінність виявляється в тому, що суспільна небезпечність не може бути безпосередньо сприйнята, «не піддається чуттєвому сприйманню» [61, С. 106], а тому, щоб вона була визначеною й однозначно зрозумілою необхідно знайти певні

зовнішні показники цієї небезпечності.

Саме у зв'язку з тим у науці кримінального права постало питання про відшукування формальних критеріїв класифікації злочинів у Загальній частині кримінального права, які б могли конкретизувати основний матеріальний критерій – суспільну небезпечність, були б показником її характеру та ступеня, тобто, за вдалим виразом О.Б. Сахарова, були б «сигналами класифікації» [28, С. 34]. Іншими словами, процес класифікації злочинів за характером і ступенем суспільної небезпечності одночасно повинен передбачати певну формалізацію цієї небезпечності, переведення її змістовної сторони на мову знаків [62, С. 77]. Така формалізація класифікації, розкриття її формальних критеріїв на додаток до визначеного матеріального критерію забезпечує вимогу логіки щодо ясності, чіткості підстави розподілу, і, що особливо важливо, сприяє однозначності оцінки цієї чи іншої небезпечності злочину на практиці, дозволяє представити класифікацію злочинів як струнку логічну систему.

Такими формальними критеріями можуть бути тільки такі ознаки, які: по-перше, є найбільш точними виразниками суспільної небезпечності злочину і містять у собі можливість певної її градації щодо кожної категорії злочинів; по-друге, можуть забезпечувати вичерпний перелік злочинів у тій чи іншій категорії.

У науці кримінального права такими формальними критеріями класифікації пропонувалися: санкції статей [63, С. 14], покарання, призначене за вироком суду [64, С. 96], вичерпний перелік злочинів в кожній категорії [23, С. 97]. Аналіз матеріального критерію класифікації ступеня тяжкості злочину, що виявляється в характері і ступені суспільної небезпечності, дозволяє зробити висновок, що тяжкість злочину певного виду найбільшою мірою, якнайповніше відображається саме в розмірі санкції. Правильно підкреслював А.Б. Сахаров, що «санкція – це законодавча оцінка тяжкості злочину. Тому класифікація злочинів за тяжкістю повинна знайти своє відображення у характері встановлених за злочин санкцій» [28, С. 34]. Але,

коли йдеться про формальний критерій певної групи злочинів, що об'єднуються в одну категорію, яка охоплює різні склади злочинів, санкції за окремі види злочинів не придатні виконувати роль формального критерію тяжкості всіх злочинів цієї категорії: формальний критерій тієї чи іншої категорії повинен містити типову оцінку тяжкості різних за своїми складами злочинів, з різними санкціями.

Тому, як справедливо зазначалося вченими ще при дії КК Росії та КК України 1960 р., показником такої оцінки повинна бути типова санкція, яка б охоплювала ступінь тяжкості всіх злочинів, що віднесені до певної категорії, була б об'єктивним носієм інформації про типовий характер і ступінь їх суспільної небезпечності, тобто типову ступінь тяжкості

Вдало сутність формального критерію визначив М.Г. Кадников: «Це формалізований критерій класифікації злочинів, який виражає у стислій і концентрованій формі тяжкість злочинів певного виду через розмір і вид покарання» [3, С. 33].

Не можна не сказати, що в науці кримінального права деякі вчені вважали наведену формалізацію критерію класифікації такою, що встановлює жорсткі межі відповідальності й не дозволяє в конкретних випадках індивідуалізувати покарання, виходити за ці межі. Як стверджував Г.Б. Віттенберг, вона «не залишає місця для творчої ініціативи самих слідчих-судових працівників» [65, С. 84]. Виходячи з цього, він пропонував застосовувати змішаний (матеріально-формальний критерій), при якому:

- 1) законодавчо визначені формальні межі категорії за розміром санкцій;
- 2) законодавчо допускається в певних випадках вихід за ці межі.

Погоджуючись з тим, що формальний критерій класифікації злочинів за ступенем тяжкості має зазначений недолік, не можна не підкреслити його перевагу: виступаючи орієнтиром для правозастосовчих органів в оцінці суспільної небезпечності вчиненого злочину, він забезпечує законність, виступає гарантом рівності громадян перед законом. Саме тому як серйозний крок в розвитку кримінального законодавства є передбачення в ст. 12 КК

України 2001 р. (а також і в ст. 15 КК РФ 1996 р.) норми про класифікацію злочинів за ступенем тяжкості, формальним критерієм якої виступає саме типова санкція, а її показником – максимум покарання у виді позбавлення волі. Що стосується іншого виду кримінального правопорушення – кримінального проступку, то за вчинення кримінального проступку не може бути призначене покарання, пов'язане з позбавленням волі. Вихід за максимальні межі типової санкції неможливий.

Саме таке покарання, як позбавлення волі відповідає вимогам такого критерію: воно є строковим, а тому дає можливість врахувати різну ступінь тяжкості злочинів певної категорії завдяки різним його максимальним строкам, передбаченим для різних категорій. Тому видається безпідставною позиція А.П. Коробова, який вважає, що виділення всіх категорій злочинів на підставі позбавлення волі є неправильним і суперечить основним принципам гуманізму та справедливості [66, с. 288].

Практичне значення формального критерію класифікації злочинів за ступенем тяжкості полягає в тому, що, визначаючи категоріальну належність конкретного злочину, суд повинен виходити з меж покарання за цей злочин, встановлених у ст. 12 КК України. Але в цих межах суд має змогу індивідуалізувати покарання, виходячи з загальних засад призначення покарання (ст. 65 КК України).

Саме це правильно було підкреслено Пленумом Верховного Суду України у постанові від 24.10.2003 р. № 7 «Про практику призначення судами кримінального покарання» [56].

Пункт 3 цієї постанови передбачає, що, «визначаючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, суди повинні виходити з класифікації злочинів (ст. 12 КК України), а також з особливостей конкретного злочину та обставин його вчинення (форма вини, мотив і мета, спосіб, стадія вчинення, кількість епізодів злочинної діяльності, роль кожного із співучасників, якщо злочин вчинено групою осіб, характер і ступінь наслідків, які настали та ін.)».

Таким чином, забезпечуючи законність, формальний критерій не

виключає можливість індивідуалізації покарання, не встановлює жорсткий мінімальний розмір покарання в типовій санкції, а, тим самим, не виключає можливість виходу за мінімальні межі покарання, застосування пільгових інститутів у передбачених законом випадках.

Не можна у зв'язку з цим погодитися з точкою зору, відповідно до якої «при встановленні категорій порушено одне з правил класифікації, згідно з яким одне і те саме явище не може бути приналежністю різних класів» [57, С. 92]. Цим порушенням В.В. Питецький вважає те, що формальним критерієм класифікації обраний лише максимальний строк покарання. Оцінюючи вищенаведену позицію, слід відмітити, що вона не враховує той факт, що значною мірою якраз максимальна межа покарання відтворює характер і ступінь суспільної небезпечності, показує дійсну типову ступінь тяжкості злочину. Твердження автора, що цим порушено принцип справедливості, оскільки призначене в межах санкції покарання за злочин, віднесений до категорії тяжких, може бути тотожним покаранню за нетяжкий злочин, не враховує той факт, що, призначаючи покарання в межах санкції, суд повинен враховувати не тільки категорію злочину, а й «ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання» (ч. 1 ст. 65 КК України). Тому в межах певної санкції з урахуванням цих обставин і можуть бути судом призначені однакові покарання за конкретні злочини, що належать до різних категорій. Так, наприклад, якщо з урахуванням усіх обставин вчиненого умисного вбивства, передбаченого ст. 115 КК України (санкція – позбавленням волі на строк від семи до п'ятнадцяти років – особливо тяжкий злочин), суд з урахуванням конкретних обставин справи призначив покарання десять років позбавлення волі, то вчинений злочин не перестав бути особливо тяжким злочином, не втратив своєї категоріальної належності до особливо тяжких злочинів, хоча десять років позбавлення волі передбачене як максимальне покарання для тяжких злочинців.

З урахуванням викладеного можливо визначити в Загальній частині

кримінального права поняття класифікації злочинів за ступенем тяжкості як розподіл всіх, передбачених в Особливій частині КК України, злочинів залежно від характеру і ступеню суспільної небезпечності на категорії нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі.

РОЗДІЛ 2

КАТЕГОРІЇ ЗЛОЧИНІВ ЗА СТУПЕНЕМ ТЯЖКОСТІ

2.1 Поняття та загальні ознаки категорії злочинів

У рішенні будь-якої проблеми важливе значення має термінологія, яка в ній застосовується. Це зумовлено тим, що в правових термінах відображається не тільки форма, а й сутність тих понять, які використовуються в цих термінах. Тому для класифікації злочинів за їх тяжкістю важливим є вирішення питання щодо того, яким терміном буде визначена класифікаційна одиниця.

Для класифікації злочинів за ступенем тяжкості в кримінальному праві уявляється найбільш вдалим, найбільш суттєвим термін «категорія». Під цим терміном взагалі розуміється найбільш загальне логічне поняття, що відображає типові, суттєві якості предмета, явища [67, С. 340].

Саме таке тлумачення можна знайти і в словнику С.І. Ожегова: категорія – це «наукове поняття, яке відображає найбільш загальні і суттєві якості, сторони, відношення явищ дійсності і пізнання» [68, С. 264].

Використання у класифікації злочинів терміну «категорія» дозволяє:

- 1) відобразити важливість, фундаментальність цього поняття для кримінального права, всіх його інститутів;
- 2) підкреслити те, що категорія злочинів – це не просто певна група злочинів, а лише така, в якій злочини пов'язані єдністю характеру і ступеню суспільної небезпечності, тобто ступенем тяжкості.

На жаль, КК України не застосовує цей термін, але в науці він обґрунтовано посів належне місце у проблемі класифікації злочинів за ступенем їх тяжкості.

Виходячи з визначеного в першому розділі магістерської роботи матеріального критерію класифікації, що аналізується, а саме характеру і ступеня суспільної небезпечності злочинів, під категорією злочинів слід розуміти таку групу конкретних видів злочинів, які об'єднані закономірними,

типовими, загальними рисами об'єктивної суспільної небезпечності й тягнуть відповідно до ступеня цієї небезпечності загальні кримінально-правові наслідки.

Зміст суспільної небезпечності певної категорії злочинів відображає найсуттєвіші характеристики конкретних злочинів, які належать до цієї категорії і, тим самим, відображає їх ступінь тяжкості.

Кожна категорія об'єднує схожі за ступенем тяжкості злочини, незалежно від різниці їх складів. Класифікація злочинів у Загальній частині КК України, на відміну від класифікації їх в Особливій частині, відволікається від суттєвих різниць між різними складами цих злочинів. Тому в межах однієї категорії можуть об'єднуватися різні за об'єктивними й суб'єктивними ознаками, але близькі за ступенем тяжкості склади злочинів. Так, наприклад, у КК України до категорії особливо тяжких злочинів віднесено і державну зраду (ст. 111), і умисне вбивство (ст. 115), і зґвалтування (ч.ч. 3, 4 ст. 152), і створення злочинної організації (ст. 255).

З іншого боку, до різних категорій кримінальних правопорушень можуть належати різні види одного й того ж складу злочину. Так, відповідно до ст. 185 КК України крадіжка за частиною 1 належить до кримінального проступку; за частиною 2 належить до категорії нетяжких злочинів; за частинами 3, 4 – до тяжких, за ч. 5 – до особливо тяжких. Саме це дає змогу розкрити значення категорії злочинів як певного ступеня у пізнанні сутності злочинів, що об'єднуються в ній, їх ступеня тяжкості.

Хоча поняття цієї чи іншої категорії злочинів являє собою наукову абстракцію, воно засновано на фактах реальної дійсності, є аналогом об'єктивної реальної небезпечності вчинюваних злочинів. У цьому розумінні законодавчо закріплена класифікація злочинів на певні категорії виступає інформаційною моделлю реально існуючого розподілу злочинів за ступенем їх тяжкості.

Оскільки об'єктами класифікації, що досліджується, є злочини як соціальні явища, важливим завданням її наукового обґрунтування є виділення

в ній також соціально значущих характеристик злочинів. Тому в межах окремої категорії злочини повинні бути пов'язані між собою не тільки об'єктивними та суб'єктивними юридичними ознаками, а й їх загальною соціальною характеристикою [69, С. 105].

Отже, створення категорій злочинів у класифікації їх за ступенем тяжкості є процесом виділення найсуттєвіших інваріантних ознак суспільної небезпечності, по-перше, конкретних злочинів, по-друге, певних складів злочинів, встановлення їх стійкого зв'язку [70, С. 347].

Саме це дає змогу визначити значення категорії злочинів як певного ступеня у пізнанні сутності злочинів, що в ній об'єднуються, оскільки саме в процесі ототожнення та розмежування може бути досягнута глибина пізнання певних явищ.

Виходячи з викладеного, першою ознакою певної категорії злочинів як класифікаційної одиниці слід визнати закріплення в ній законом найбільш загальних, типових якостей характеру і ступеня суспільної небезпечності різних, передбачених в ній видів злочинів.

Другою загальною ознакою категорії злочинів за ступенем тяжкості повинна визнаватися якісна визначеність специфічних ознак кожної категорії, притаманних усім злочинам, що нею охоплюються. Відповідно до цього кожній категорії повинні відповідати специфічні критерії – матеріальний (характер і ступінь суспільної небезпечності) та формальний (типова санкція).

Третя загальна ознака категорії як одиниці класифікації є її динамічність, здатність змінюватися відповідно до змін у стані злочинності, а, отже, і в кримінальному законі.

Четвертою загальною ознакою категорії злочинів слід визначити її однозначність: «поняття певної категорії злочинів за тяжкістю має однакове значення для різних кримінально-правових інститутів» [71]. Тому, якщо злочин віднесений в класифікації до тяжких, то рішення всіх проблем кваліфікації, призначення покарання, звільнення від покарання та інші пов'язуватимуться з наслідками, визначеними законом саме для категорії

тяжких злочинів [72, С. 84].

П'ята загальна ознака категорії злочинів виявляється в тому, що кожній категорії законом визначається суворо окреслене коло кримінально-правових наслідків. Саме тому той чи інший за змістом наслідок сам по собі свідчить про категоріальну належність злочину, обґрунтовує межі відповідальності за його вчинення.

Згідно з цими загальними ознаками й можливо дати стислий аналіз кожній, з передбачених КК України, категорій злочинів, визначити їх типові об'єктивні та суб'єктивні ознаки.

Перш ніж розкрити зміст передбачених ст. 12 КК України категорій злочинів, цікаво згадати статистичні дані щодо кількості зареєстрованих злочинів певних категорій і кількості засуджених осіб за ці злочини.

Так, за даними Верховного Суду [73], наприклад, у 2018–2019 рр. органами внутрішніх справ та прокуратури було зареєстровано (дані наводяться за класифікацією злочинів, яка була на той час, ще до вступу у чинність змін від 1 липня 2020 р.):

- 1) злочинів невеликої тяжкості: у 2018 р. – 66810; у 2019 р. – 71573;
- 2) злочинів середньої тяжкості: у 2018 р. – 197076; у 2019 р. – 173472;
- 3) злочинів тяжких та особливо тяжких: у 2018 р. – 82178; у 2019 р. – 66562;

Місцевими та апеляційними судами у 2018–2019 рр. було засуджено осіб:

- 1) за злочини невеликої тяжкості: у 2018 р. – 24696; у 2019 р. – 27672;
- за злочини середньої тяжкості: у 2018 р. – 70049; у 2019 р. – 66331;
- за тяжкі та особливо тяжкі злочини: у 2018 р. – 82185; у 2019 р. – 62761.

2.2 Нетяжкі злочини

Відповідно до ч. 4 ст. 12 КК нетяжким злочином є діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів

доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше п'яти років. Назва цієї категорії в законі про кримінальну відповідальність вже ясно визначає ступінь тяжкості злочинів, що окреслюється нею, як найменший у порівнянні зі ступенем тяжкості злочинів тяжких та особливо тяжких.

Аналіз типових об'єктивних і суб'єктивних ознак нетяжких злочинів неможливий без порівняння їх, з одного боку, з кримінальними проступками, а з другого – з тяжкими злочинами.

Завдяки такому порівняльному аналізу можна виокремити дві групи нетяжких злочинів, якщо враховувати зміст їх типових суб'єктивних і об'єктивних ознак, що визначені законом про кримінальну відповідальність.

До характеристики першої групи нетяжких злочинів відноситься особливість, що вони, як і кримінальні проступки, посягають на об'єкти, які не належать до особливо важливих у системі тих, які охороняються КК. Але на відміну від кримінальних проступків, вони вчинюються при наявності кваліфікуючих об'єктивних і суб'єктивних ознак. Ці ознаки значно підвищують ступінь їх тяжкості у порівнянні з кримінальними проступками. До таких ознак відносяться: повторність, попередня змова групи осіб, рецидив, нанесення об'єкту суттєвої шкоди, злісні мотиви, мета тощо.

Зазначений взаємозв'язок між кримінальними проступками і нетяжкими злочинами можна відмітити в деяких статтях Особливої частини КК України. До прикладу, якщо звернутися до аналізу розділу II КК, що передбачає кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я людини, то можна побачити точну різницю між кримінальними проступками і нетяжкими злочинами. Так, ст. 126 КК передбачає відповідальність за побої та мордування. Частина 1 ст. 126 КК при цьому передбачає умисне нанесення ударів, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю і не спричинили тілесних ушкоджень, як кримінальний проступок, а ч. 2 – такі самі діяння, але якщо вони носять характер мордування, вчинені групою осіб або з метою залякування потерпілого чи його близьких, або з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, визначає як

нетяжкий злочин.

У ч. 1 ст. 129 КК передбачається як кримінальний проступок погроза вбивством, якщо були реальні підстави побоюватися здійснення цієї погрози. Якщо ж така погроза вчинена членом організованої групи або з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, то це кримінальне правопорушення визнається нетяжким злочином (ч. 2 ст. 129 КК).

Так само, насильницьке або шляхом обману вилучення крові у людини з метою використання її як донора відповідно до ч. 1 ст. 144 КК є кримінальним проступком, якщо ж воно вчинено щодо неповнолітнього або особи, яка перебувала в безпорадному стані чи в матеріальній залежності від винного (ч. 2 ст. 144) або вчинено за попередньою змовою групою осіб або з метою продажу (ч. 3 ст. 144), то КК України визнає його нетяжким злочином.

Така закономірність у розмежуванні проступків і нетяжких злочинів характерна і для кримінальних правопорушень, передбачених в інших розділах Особливої частини КК.

Так, якщо проаналізувати кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК), то основні склади деяких з них віднесені законом до кримінальних проступків. Наприклад, ч. 1 ст. 159-1 (порушення порядку фінансування політичної партії, передвиборної агітації чи агітації референдуму). Але якщо це кримінальне правопорушення вчинено за попередньою змовою групою осіб, організованою групою або поєднано з вимаганням внеску чи фінансової (матеріальної) підтримки у здійсненні передвиборної агітації чи агітації референдуму (ч. 4 ст. 159-1 КК), то воно визнається нетяжким злочином.

Таку ж позицію законодавця щодо відмежування нетяжких злочинів від злочинів кримінальних проступків можна помітити і серед кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. Основні склади значної кількості цих кримінальних правопорушень віднесені до кримінальних проступків, але якщо вони пов'язані з такими кваліфікуючими ознаками, як

повторність, вчинення їх за попередньою змовою групою осіб, у великих розмірах (ч. 2 ст. 206 КК); вчинені особою, раніше судимою (ч. 2 ст. 204 КК); поєднані з насильством, що не є небезпечним для життя чи здоров'я, або з пошкодженням чи знищенням майна (ч. 2 ст. 206 КК), то закон відносить їх до нетяжких злочинів.

Нетяжким злочинам, що входять до другої групи, притаманно те, що вони посягають на об'єкт, який має значну цінність у системі відносин, що охороняються законом про кримінальну відповідальність. Посягання на такий об'єкт законом визнається тяжким або особливо тяжким злочином (якщо слідувати загальному правилу). Але такі злочини визнаються нетяжкими коли в законі наявні особливо привілейовані об'єктивні та суб'єктивні ознаки. Ці ознаки зменшують ступінь тяжкості злочину значною мірою.

Цікавий приклад такого злочину – це ст. 116 КК, що передбачає умисне вбивство, вчинене у стані сильного душевного хвилювання. Об'єктом цього злочину є найважливіше благо – життя людини. Але законодавець взяв до уваги і врахував факт протизаконного насильства, систематичного знущання або тяжкої образи з боку потерпілого. Цей факт істотно знижує ступінь тяжкості вказаного злочину. Тому він відноситься до нетяжких злочинів.

Форма вини також має вирішальне значення. Отже, нетяжким злочином є убивство, вчинене через необережність. Але коли вчинене умисне вбивство, то це вже є особливо тяжкий злочин.

Злочини, що пов'язані з порушенням правил безпеки в різноманітних галузях діяльності, які потягли людські жертви або тяжкі наслідки також відносяться до групи нетяжких злочинів. Вони відрізняються від тяжких злочинів нюансами у характері суб'єктивної сторони: ставлення винного до порушення певних правил безпеки може бути як з умислом, так і з необережністю. Але коли мова йде про відношення особи до наслідків, то воно виявляється тільки у необережності.

Можна навести наступні приклади вищезазначених злочинів: порушення правил охорони надр, які спричинили загибель людей, їх масове

захворювання або інші тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 240 КК); порушення правил охорони вод, які спричинили загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу або інші тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 242 КК); порушення правил використання повітряного простору, які спричинили потерпілому середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження або завдали великої матеріальної шкоди (ч. 2 ст. 282 КК); порушення ветеринарних правил, що спричинило поширення епізоотії або інші тяжкі наслідки (ст. 251 КК).

Підсумовуючи аналіз ознак нетяжких злочинів, їх різницю з ознаками кримінальних проступків і тяжких злочинів, можна висновувати, що сукупна оцінка всіх об'єктивних і суб'єктивних ознак, які визначені в законі для нетяжких злочинів, грає істотне значення у цьому питанні.

2.3 Тяжкі злочини

Злочини, за які відповідно до ч. 5 ст. 12 КК передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше десяти років, називаються тяжкими.

Значна більшість складів тяжких злочинів сконструйована у КК України як кваліфіковані і особливо кваліфіковані склади. Вважаємо, що це є особливістю аналізованої групи злочинів.

Тяжкі злочини виступають як основні склади злочинів тільки у 31 статті КК. Це обумовлено важливістю тих суспільних відносин, на які вони посягають. До прикладу, до таких складів відносяться: ч. 1 ст. 109 КК (дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади); ч. 1 ст. 121 (умисне тяжке тілесне ушкодження); ч. 1 ст. 149 КК (торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини); ч. 1 ст. 187 КК (розбій) та деякі інші.

Що стосується переважної більшості тяжких злочинів, то основні їх склади відносять до нетяжких злочинів або кримінальних проступків. І тільки

кваліфіковані їх склади визнаються законом тяжкими злочинами. Так, наприклад, ч. 1 ст. 135 КК передбачає залишення в небезпеці як нетяжкий злочин, але якщо таке діяння спричинило смерть потерпілого або інші тяжкі наслідки, то в ч. 3 воно визнається тяжким. Таку закономірність можна відзначити і в інших статтях. Так, ст. 365 КК, яка передбачає відповідальність за перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу, в ч. 1 характеризує таке діяння як нетяжкий злочин. Але якщо воно супроводжувалося насильством, застосуванням зброї (ч. 2 ст. 365 КК), то закон визнає його тяжким.

Вищезазначене дає змогу висновувати, що основний критерій за допомогою якого можливо віднести злочини до категорії тяжких – це наявність у них кваліфікуючих або особливо кваліфікуючих ознак (об'єктивних чи суб'єктивних).

Якщо проаналізувати більшість тяжких злочинів, то законодавець до кваліфікуючих або особливо кваліфікуючих їх ознак відносить: вчинення злочину щодо неповнолітнього (ч. 3 ст. 120 КК); вчинення злочину повторно або за попередньою змовою групою осіб, або з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (ч. 2 ст. 127 КК); вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб або за участю у транснаціональних організаціях, які займаються протиправною діяльністю (ч. 5 ст. 143 КК); завдання шкоди в особливо великому розмірі (ч. 3 ст. 176 КК); вчинення злочину організованою групою (ч. 3 ст. 177 КК); спричинення злочином тяжких наслідків (ч. 2 ст. 245 КК); загибель людей (ч. 2 ст. 283 КК) тощо.

Спосіб вчинення тяжких злочинів також має істотне значення при віднесенні їх до цієї категорії. Законодавець цілком обґрунтовано відносить до тяжких злочинів ті, що вчиняються загально небезпечним (ч. 2 ст. 194 КК), насильницьким (ч. 3 ст. 206 КК) способами, із застосуванням зброї (ч. 2 ст. 328 КК) та ряд інших схожих, які вказують на підвищений ступінь тяжкості злочину.

Значну роль для визнання злочинів тяжкими відіграє суб'єктивна

сторона: вони свідомо спрямовані на вчинення злочину. Аналіз суб'єктивної сторони злочинів, що віднесені до тяжких, дає ясне уявлення, що умисними є переважна більшість їх. У ряді статей КК умисел як обов'язкова суб'єктивна ознака чітко вказаний. Так, до таких статей відносяться: умисне зараження іншої особи вірусом імунodefіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ч. 4 ст. 130 КК); умисне знищення або пошкодження чужого майна (ч. 2 ст. 194 КК); умисне пошкодження об'єктів електроенергетики (ч. 2 ст. 194-1 КК); умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи (ч. 3 ст. 382 КК); непокора, тобто відкрита відмова виконати наказ начальника, а також інше умисне невиконання наказу (ч. 1 ст. 402 КК).

Слід відзначити, що законодавець не називає форму вини у деяких складах злочинів. Але власне характер злочинів свідчить про те, що вони можуть бути скоєні тільки умисно. До прикладу, такими злочинами є: контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (ч. 1 ст. 305 КК); викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (чч. 1, 2 ст. 308 КК); спонукання неповнолітнього до застосування допінгу (ч. 4 ст. 323) та інші.

Мета та мотив притаманні тільки умислу. Тому часто саме вони є індикатором умислу в багатьох тяжких злочинах, де вони зазначені у статтях КК. Наприклад, про умисел свідчить наявність вказівки на мету у ст. 149 КК (торгівля людьми з метою експлуатації). Лише умисел може бути присутнім у злочині, що передбачений ч. 2 ст. 265 КК: незаконне поводження з радіоактивними матеріалами з метою спричинення загибелі людей, майнової шкоди у великому розмірі або значного забруднення довкілля; а також у злочині, що передбачений ч. 2 ст. 375 КК: постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови з корисливих мотивів.

Але слід відмітити, що КК України (ч. 5 ст. 12) не вказує на обов'язковість цієї суб'єктивної ознаки тяжких злочинів, тобто наявність умислу. Якщо виходити з цього, то тяжкі злочини можуть бути як умисними, так і необережними згідно КК України. Так, до тяжких належить убивство через необережність двох або більше осіб (ч. 2 ст. 119 КК).

Надаючи оцінку такому законодавчому підходу, слід зауважити, що вирішення цього питання таким чином не бере до уваги суттєву різницю в ступені тяжкості умисних та необережних злочинів, відсутності в необережних злочинах бажання чи свідомого допущення суспільно небезпечних наслідків, відсутності спрямованості діяння на спричинення шкоди охоронюваним КК України суспільним відносинам.

При дослідженні цього питання корисним буде звернутися до історії визначення поняття тяжкого злочину. Єдине поняття тяжкого злочину було відсутнє у республіках СРСР до 1972 р. Перелік тяжких злочинів у кримінальних кодексах був різним. Це зумовило ряд критичних зауважень серед науковців та практиків. Тому Президія Верховної Ради СРСР 18.05.1972 р. уніфікувала поняття тяжкого злочину.

У ч. 1 ст. 7-1 Основ кримінального законодавства СРСР і союзних республік було передбачено, що «тяжкими злочинами визнаються перелічені в цій статті умисні діяння, що являють підвищену суспільну небезпечність» [74, С. 66]. Частина 2 ст. 7-1 Основ давала вичерпний перелік тяжких злочинів. До них, зокрема, відносили вбивство, зґвалтування, умисне знищення чи пошкодження майна при обтяжуючих обставинах та інші подібні за тяжкістю злочини. Відповідно до цього в ч. 1 ст. 71 КК України 1960 р. було передбачено, що «тяжкими злочинами визнаються умисні діяння, що являють підвищену суспільну небезпечність», а в ч. 2 ст. 7-1 був даний вичерпний перелік тяжких злочинів [74, С. 66].

Цікавим є підхід до визначення тяжких злочинів у КК Російської Федерації. Законодавець, при прийнятті КК Російської Федерації у 1996 р., передбачив у ч. 4 ст. 15 поняття тяжкого злочину, але не вказав на форму

вини. У 2001 р. Федеральним законом від 9 березня 2001 р. № 25 ч. 4 ст. 15 КК була змінена і тяжкими були визнані тільки умисні і злочини [26, С. 72]. На нашу думку, це є вірна позиція. Адже саме умисел має істотне значення для вирішення питання про певну тяжкість злочину: винний бажає або свідомо допускає спричинення шкоди відносинам, що поставлені під охорону законом про кримінальну відповідальність. Тому корисною є пропозиція: передбачити у КК України як обов'язкову ознаку тяжкого злочину вчинення його умисно.

2.4. Особливо тяжкі злочини

Злочини, за які, відповідно до ч. 5 ст. 12 КК, у законі передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк понад десять років або довічне позбавлення волі, називаються особливо тяжкими злочинами.

Власне назва категорії особливо тяжких злочинів підкреслює їх специфіку – виключно високий ступінь суспільної небезпечності [75, С. 47]. Ця особлива небезпечність виявляється, насамперед, в об'єкті цих злочинів, якими виступають найважливіші суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом [76, С. 38]. До таких відносяться основи національної безпеки; громадська безпека; життя людини; мир, безпека людства та міжнародний правопорядок тощо.

Відмітимо, що Конституція України вказує на цінність цих об'єктів. До прикладу, ст. 1 Конституції України проголошує Україну суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою. Згідно з цим у Розділі I Особливої частини КК України 2001 р. державна зрада (ст. 111), посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112), диверсія (ст. 113), шпигунство (ст. 114) тощо відносяться до особливо тяжких злочинів.

Згідно ст. 27 Конституції України кожна людина має невід'ємне право на життя. Тому умисне вбивство, відповідальність за яке передбачена у ст. 115 КК України, є особливо тяжким злочином.

Кожна людина «має право на безпечне для життя та здоров'я, довкілля

та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди» – це безпосередньо передбачено ст. 50 Конституції України. У відповідь ст. 441 КК визнає екоцид (тобто масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу) особливо тяжким злочином.

Визнання деяких злочинів особливо тяжкими також обумовлено прийняттям низки міжнародних угод, до яких приєдналася й Україна. У 12.11.1984 р. була прийнята міжнародна Декларація про право народів на мир. Вона проголосила, що народи нашої планети мають «священне право на мир» [77, С. 321]. Згідно з цим ст. 437 КК передбачає планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни у якості особливо тяжкого злочину. Порушення законів і звичаїв війни, згідно ст. 438 КК, визнається особливо тяжким злочином.

У випадку коли об'єкт злочинів не належить до особливо важливих, то визнання певних злочинів особливо тяжкими обумовлюється присутністю у них особливо кваліфікуючих об'єктивних і суб'єктивних ознак, що підвищують ступінь тяжкості основного складу злочину у значній мірі. Дуже часто, до цих ознак, закон відносить: загибель людей (наприклад, ч. 3 ст. 110, ч. 3 ст. 265, ч. 2 ст. 274, ч. 3 ст. 276, ч. 3 ст. 288, ч. 3 ст. 399), вчинення злочину організованою групою або злочинною організацією (ч. 3 ст. 209, ч. 3 ст. 262, ч. 3 ст. 292, ч. 3 ст. 307, ч. 3 ст. 312), спричинення майнової шкоди в особливо великих розмірах (ч. 5 ст. 185, ч. 3 ст. 199, ч. 2 ст. 209, ч. 3 ст. 308), тяжкі наслідки (ч. 3 ст. 153, ч. 2 ст. 252, ч. 3 ст. 278, ч. 3 ст. 280), загально небезпечний спосіб (наприклад, ч. 2 ст. 252, ч. 2 ст. 352, ч. 2 ст. 378).

У багатьох випадках якраз особливо кваліфікуючі ознаки дають змогу відмежувати особливо тяжкі злочини від тяжких у ситуаціях, коли вони посягають на один і той же об'єкт. Так, наприклад, ст. 368 КК передбачає такий злочин, як прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. При цьому ч. 2 цієї статті визнає тяжким злочином прийняття пропозиції, обіцянки або одержання

неправомірної вигоди службовою особою у значному розмірі, а ч. 3 цієї статті визнає тяжким злочином прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди, предметом якого була неправомірна вигода у великому розмірі або вчинене службовою особою, яка займає відповідальне становище, або за попередньою змовою групою осіб, або повторно, або поєднане з вимаганням неправомірної вигоди. А ось частина 4 цієї ж статті визнає вже особливо тяжким злочином прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, предметом якого була неправомірна вигода в особливо великому розмірі, або вчинене службовою особою, яка займає особливо відповідальне становище.

Стаття 399 у ч. 2 передбачає у якості тяжкого злочину умисне знищення або пошкодження майна захисника або представника особи шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом, або якщо ці дії заподіяли шкоду в особливо великих розмірах. Згідно ч. 3 ст. 399 ці ж дії визнаються особливо тяжким злочином, якщо вони спричинили загибель людей, завдали їм тяжких тілесних ушкоджень чи потягли настання інших тяжких наслідків.

Для характеристики особливо тяжких злочинів істотну роль відіграє їх суб'єктивна сторона (вина, мотив, мета). Недоліком чинного законодавства є відсутність у якості обов'язкової ознаки у ч. 6 ст. 12 КК України при визначенні категорії особливо тяжких злочинів, вказівки на їх умисне вчинення. Але ж зроблений аналіз особливо тяжких злочинів, їх суб'єктивних ознак довів, що майже всі ці злочини характеризуються умисною формою вини, а в більшості складів саме прямим умислом. Назви статей, в яких злочин називається умисним також вказують на це (наприклад, статті 352, 378 КК). Також це виходить з характеру діяння, що може бути вчинено тільки умисно (наприклад, ст. 379 – посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного). Тому, вважаємо, що значний недолік у визначенні особливо тяжкого злочину у ст. 12 КК України – це непередбаченість у якості обов'язкової ознаки умисної форми вини.

Велике значення при віднесенні злочину до особливо тяжких відіграють

мотив і мета. Їх наявність у якості обов'язкових ознак складу злочину також є свідченням того, що злочин є умисним. Так, відповідно до ст. 349 КК захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника з метою спонукання установи, підприємства, організації вчинити або утриматися від вчинення певної дії як умови звільнення заручника, безумовно, є злочином, вчиненим з прямим умислом.

Видається правильною позиція КК Російської Федерації, в якому передбачено, що особливо тяжкими є тільки умисні злочини [78, С. 51].

Характерною ознакою, що визначає певні злочини як особливо тяжкі, є також той факт, що переважна кількість складів таких злочинів сформульовані в законі як усічені (тобто, закінченим злочином визнається вчинення діяння). Сутність усіченого складу злочину була дуже влучно розкрита російським вченим Р.Р. Галіакбаровим. Він писав: «Усічений – це такий склад злочину, в якому (з урахуванням високого ступеня небезпечності вчиненого) момент закінчення злочину перенесений самим законодавцем при опису диспозиції конкретної статті на більш ранній час» [79, С. 129]. У інших складах злочинів, згідно загального правила, таким більш раннім часом є готування або замах на злочин.

Так, до усічених складів злочинів у КК України відносяться: посягання на державного чи громадського діяча (ст. 112), створення, керівництво злочинною спільнотою або злочинною організацією, а також участь у ній (ст. 255), бандитизм (ст. 257), напад на об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 261), а також інші найбільш суспільно небезпечні злочини, що віднесені законом до особливо тяжких цілком обґрунтовано.

2.5 Співвідношення категорій «злочин» та «кримінальний проступок»

Система національного законодавства України зазнала значних змін з впровадженням інституту кримінального проступку у 2012 році. Це потягло

за собою й відповідні зміни в ряді законодавчих актів (у тому числі і у КК України), які набрали чинності з 1 липня 2020 року.

Інститут кримінального проступку впроваджено з метою спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень та розгляду такої категорії справ в суді у спрощеному режимі.

У проблемі класифікації кримінальних правопорушень певну увагу вчених привернуло до себе питання щодо виділення у класифікації кримінальних правопорушень за тяжкістю як самостійної категорії кримінального проступку. Ще у 60-ті роки майже одночасно ця ідея була висловлена відомими вченими А.А. Піонтовським [80, С. 55] та М.Д. Шаргородським [81, С. 64], які бачили специфіку такого проступку в можливості альтернативної відповідальності: або кримінальне покарання, або заходи громадського впливу.

У подальшому ідея виокремлення кримінального проступку отримала значне поширення.

Вирішення питань щодо співвідношення понять злочину та кримінального проступку, про доцільність виділення категорії «кримінальний проступок» передбачає, насамперед, необхідність з'ясування юридичної природи тих діянь, які у науці кримінального права пропонувалося визнавати кримінальними проступками. Ознайомлення з позиціями прибічників виділення такої категорії, як кримінальний проступок, свідчить, що єдиної точки зору в цьому питанні не було. Можна навести три різні точки зору. Деякі автори вважали, що діяння, які охоплюються поняттям кримінальний проступок, злочином не є. Так, ще у 1972 р. Г.А. Кригер писав, що для приведення кримінального законодавства у відповідність до ст. 160 Конституції СРСР «необхідно більшу частину менш суспільно небезпечних діянь, що оцінюються діючим кримінальним законодавством як злочин, виключити з кола таких, створивши категорію кримінально-правових проступків» [82, С. 24]. Такої ж позиції дотримувався і В.І. Курляндський [84, С. 67].

Інші автори стверджували, що кримінальні проступки за своєю соціальною природою є злочинами, незалежно від того, що за їх вчинення до осіб застосовуються заходи суспільного впливу [85, с. 73]. Прибічник виділення у класифікації злочинів категорії кримінальних проступків М.Г. Кадников і сьогодні вважає, що кримінальні проступки залишаються за своєю суттю злочинними діяннями, і в той же час є можливість оговорити низку особливостей, що стосуються осіб, які вчинили такі діяння [3, С. 45].

Цікаво згадати, що ще в «Уложенні про покарання кримінальні та виправні» 1885 р. у ст. 1 були виділені категорії злочинів і проступків, але, як писав Н.С. Таганцев, дані категорії «не протиставлялися одна одній, оскільки закон не дає їм значення суворо визначених термінів, а нерідко застосовує однаково для визначення будь-якого роду злочинних діянь» [81, С. 33].

Прибічники третьої точки зору бачили специфіку діянь, які, на їх погляд, повинні бути віднесені до кримінальних проступків, в їх проміжному положенні між злочинами та іншими правопорушеннями. Так, Н.Ф. Кузнецова висловлювала точку зору, відповідно до якої «ці діяння, залишаючись в цілому злочинами, разом з тим носять якби напівзлочинний характер, близькі до антисуспільних проступків – аморальних, дисциплінарних, адміністративних» [60, С. 384].

При цьому слід враховувати, що прибічники виділення кримінального проступку по-різному оцінювали і оцінюють питання про характер і форми його законодавчого регулювання.

Деякі автори вважали за необхідне створити самостійний кодекс кримінальних проступків із Загальною та Особливою частинами. Ідею такого кодексу висловив В.І. Курляндський, під керівництвом якого і був створений проект Кодексу кримінальних проступків [84]. Інші вважали, що кримінальний проступок повинен залишатись у межах КК як одна з категорій у класифікації злочинних діянь за їх тяжкістю. В Україні таку ідею ще у 1973 р. підтримав І.М. Даньшин [86, С. 299]. Найбільш повно точка зору щодо

виділення кримінального проступку знайшла відображення у працях В.Ф. Фефілової. Проводячи якісну різницю між злочином і проступком за характером і ступенем суспільної небезпечності, автор, разом з цим, пропонувала передбачити в КК категорію кримінальних проступків, «базою» для яких повинні були стати не тільки малозначні злочини, а й адміністративні, дисциплінарні і, навіть, аморальні проступки. При цьому автор пропонувала в Особливій частині КК в одній і тій же статті передбачати як ознаки складу злочину, так і ознаки складу проступку, що посягають на один і той же безпосередній об'єкт [87, С. 12].

Проблема кримінального проступку привертала увагу вченої Т.В. Цатурян. Так вона кримінальний проступок виділяла в самостійну категорію в класифікації злочинів. При цьому, залежно від форми вини, згідно з її точкою зору, кримінальними проступками визнаються: 1) необережні діяння з максимальним покаранням до 1 року позбавлення волі; 2) умисні діяння, що не передбачають покарання у виді позбавлення волі [26, С. 22].

В основі рішення питання щодо особливостей виділення в кримінальному праві категорії кримінальних проступків мають бути принципові положення про поняття кримінально-правових відносин, сутності кримінального правопорушення як самостійного виду правопорушень, специфіки його правового регулювання, про критерії відмежування злочину, кримінального проступку від інших правопорушень.

Безумовно, що діяння, яке визнається кримінальним правопорушенням, яким би воно за тяжкістю не було, до якої б категорії його не відносили, за своєю соціальною природою є суспільно небезпечним, таким, що містить найбільшу погрозу спричинення шкоди найважливішим суспільним відносинам. За межами такої суспільної небезпечності кримінально-правові відносини існувати не можуть. Отже діяння, які виділили в категорію кримінальних проступків повинні бути кримінальними правопорушеннями.

За правовою природою одночасно одне і те саме діяння не може бути і

злочином, і проступком. Це суперечило б їх соціальній і правовій природі.

Зазначимо, що більшість громадян сприймають ідею кримінального проступку як безкарність певних діянь, поширення сфери юридичної відповідальності за ці діяння, не пов'язуючи відповідальність за них як за злочини [88, с. 202]. У правосвідомості громадян поняття проступку міцно пов'язується з такими діяннями, які не є злочинами і не повинні тягти кримінального покарання.

Між тим, вирішуючи це питання, слід сказати, що загальновизнаним є положення, відповідно до якого кримінальному праву як самостійній галузі права притаманні специфічні предмет і метод правового регулювання – кримінальна відповідальність і покарання. Тому діяння, що визнаються законом кримінальними правопорушеннями, тягнуть як закономірні наслідки кримінальну відповідальність і покарання. Інші наслідки можливі лише при звільненні від кримінальної відповідальності та покарання у випадках, передбачених КК. Це зумовлено тим, що кримінальний закон регулює лише кримінально-правові відносини. Інше рішення суперечило б предмету і методу кримінального права. У цьому сенсі непослідовною була позиція М.І. Ковальова, який, не заперечуючи юридичної природи кримінальних проступків як кримінальних правопорушень, вважав доцільним виділити їх у спеціальний самостійний кодекс з особливими санкціями. Пізніше він дещо змінив у своїй позиції і вважав необхідним «відновити традиційний поділ усіх злочинів на три категорії: тяжкі злочини, злочини і проступки. Для кожної з цих категорій слід встановити приблизні межі санкцій. Такий розподіл можна закріпити в Загальній частині КК» [38, С. 73].

Викладене дає можливість зробити висновок, що юридична природа всіх тих діянь, які передбачені кримінальним кодексом, повинна бути єдиною: всі вони повинні знаходитися в межах загального поняття кримінального правопорушення.

З цього випливає, що виділення у кримінальному законодавстві категорії «кримінальний проступок» визначає правову природу діянь, що

охоплюються поняттям «кримінальне правопорушення», які мають певні характер і ступінь суспільної небезпечності. Але одне і теж діяння одночасно не може бути і злочином, і проступком. Це серйозно суперечило б їх специфіці як самостійних видів кримінального правопорушення, специфіці їх правового регулювання.

Для кримінального права типовим закономірним методом регулювання є кримінально-правовий – кримінальна відповідальність та покарання. Стаття 1 КК України, визначаючи його завдання, в ч. 2 передбачає, що «для здійснення цього завдання Кримінальний кодекс України визначає, які суспільно небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями і які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили».

Суттєве значення для розмежування злочину, кримінального проступку та інших правопорушень має і ч. 2 ст. 11 КК України, яка передбачає, що «не є кримінальним правопорушенням дія або бездіяльність, які хоча формально і містять ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим Кодексом, але через малозначність не становлять суспільної небезпечності, тобто не заподіяли і не могли заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі». Більш того, це б суперечило специфіці їх як самостійних видів правопорушень, специфіці їх правового регулювання.

Отже, Кримінальний закон може регулювати лише кримінально-правові відносини, які виникають з вчиненням саме кримінального правопорушення. Тому юридична природа всіх діянь, що передбачені кримінальним кодексом, має бути однаковою – вони всі повинні охоплюватися загальним поняттям кримінального правопорушення.

РОЗДІЛ 3

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ НАСЛІДКИ КЛАСИФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ

Проблема наслідків класифікації злочинів за ступенем тяжкості багатопланова: така класифікація визначає зміст майже всіх інститутів кримінального права, впливає на їх значення. Це зумовлено тим, що саме ступінь тяжкості злочину виступає тим критерієм, від якого залежить зміст і суворість наслідків злочину, а, отже, є гарантією законності та справедливості визначених судом наслідків вчиненого злочину.

Вихідними положеннями в аналізі кримінально-правових наслідків класифікації злочинів за їх тяжкістю є наступні.

1) Поняття тієї чи іншої категорії злочинів має єдине значення для застосування різних кримінально-правових інститутів, виступає вихідним критерієм для їх конструювання.

2) Зміст і обсяг наслідків певної категорії злочинів перебувають у прямій залежності від її ступеня тяжкості: чим вищий ступінь тяжкості тієї чи іншої категорії, тим більш суворі наслідки встановлюються для злочинів, що належать до цієї категорії.

Іншими словами, та чи інша суворість кримінально-правових наслідків певних злочинів обумовлюється типовим ступенем тяжкості тієї категорії, до якої ці злочини віднесені законом. Не можна погодитися з позицією П.С. Кардаєва, який, аналізуючи проблему класифікації злочинів за ступенем їх тяжкості в КК Росії 1960 р., писав, що «якість та правове значення категорій визначаються сукупністю існуючих правових інститутів» [89, С. 24]. При такому визначенні виходило б, що не з об'єктивної суспільної небезпечності впливають зміст і обсяг кримінально-правових наслідків злочинів певної категорії, а самі наслідки зумовлюють ту чи іншу категорію злочинів.

Безумовно, якщо кримінально-правові наслідки сформульовані

законодавцем на підставі врахування типової суспільної небезпечності, притаманної тій чи іншій категорії, то вони самі по собі стають показником певної категорії злочинів. Так, якщо відповідно до ч. 2 ст. 115 КК за конкретне умисне вбивство при обтяжуючих обставинах призначене довічне позбавлення волі, то саме це покарання свідчить про ступінь тяжкості цього злочину, його категоріальну належність до особливо тяжких злочинів.

Тепер перейдемо до характеристики конкретних кримінально-правових наслідків класифікації злочинів.

1. Класифікація злочинів за ступенем тяжкості та питання індивідуалізації відповідальності та покарання.

Оцінка суспільно небезпечного діяння як злочину в якості закономірного наслідку передбачає кримінальну відповідальність і покарання. Проте зміст і обсяг відповідальності, доцільність її реалізації у конкретному випадку вчинення злочину визначаються, насамперед, характером і ступенем суспільної небезпечності злочину, тобто його ступенем тяжкості. У зв'язку з цим і постає питання про значення класифікації злочинів з її формальним критерієм – чітко окресленими типовими санкціями – для індивідуалізації відповідальності й покарання, тобто відповідності цієї класифікації принципу індивідуалізації.

У літературі ще при дії КК Росії та України 1960 р. висловлювалися думки стосовно того, що формальний критерій класифікації – типові санкції кожної категорії – не може забезпечувати індивідуалізацію відповідальності та покарання, оскільки в конкретному випадку вчинення злочину певної категорії його ступінь тяжкості може суттєво відрізнятися від типового рівня, притаманного цій категорії [90, С. 196]. Оцінюючи цю позицію, слід сказати, що в ній не врахований міцний зв'язок принципів законності та індивідуалізації відповідальності й покарання: закон, визначаючи формальні критерії різних за ступенем тяжкості категорій злочинів, окреслює ті межі покарання, які відповідають типовому ступеню тяжкості злочинів, що віднесені до тієї чи іншої категорії. По суті вже на цьому рівні відбувається

перший етап індивідуалізації відповідальності та покарання, на якому визначається місце конкретного злочину в законодавчій класифікації, а, тим самим, межі конкретних кримінально-правових наслідків.

Правильно, при обговоренні проблеми категоризації злочинів, писав М.І. Загородніков: «У теоретичній моделі КК категоризація злочинів проведена для того, щоб забезпечити диференційоване, соціально справедливе та юридично однозначне застосування кримінального закону в тих випадках, коли притягнення до відповідальності або звільнення від неї, застосування покарання або звільнення від нього встановлюється залежно від того, до якої категорії належить вчинений злочин» [91, с. 76].

У цьому розумінні законодавча класифікація злочинів за ступенем тяжкості виступає передумовою вірної соціальної та юридичної оцінки суспільної небезпечності конкретного вчиненого злочину. Це, у свою чергу, впливає на визначення його правових наслідків. У цьому полягає перший етап індивідуалізації відповідальності та визначення її меж з боку законодавця.

Правильно підкреслюється в п. 3 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 р. «Про практику призначення судами кримінального покарання»: «Визначаючи ступінь суспільної небезпечності вчиненого злочину, суди повинні виходити з класифікації злочинів (ст. 12 КК), а також з особливостей конкретного злочину і обставин його вчинення...» [56]. Отже, законодавча класифікація злочинів за ступенем тяжкості, встановлюючи межі типової санкції для кожної категорії злочинів, тим самим, визначає і межі конкретної відповідальності та покарання особи, яка вчинила злочин, віднесений законом до цієї категорії.

Саме тут виникає проблема правильного конструювання санкцій, відповідності їх, по-перше, дійсному ступеню тяжкості злочинів певної категорії, по-друге, таким межам, які б дозволяли індивідуалізувати покарання, виходячи з конкретних обставин справи.

Тому, вирішуючи питання про визнання діяння злочином, законодавець

та правозастовник повинні, насамперед, визначити, до якої категорії за ступенем тяжкості належатиме цей злочин, і тільки на другому етапі сконструювати його санкцію, визначивши її у межах типової санкції цієї категорії.

Отже, типові санкції для певних категорій злочинів є орієнтиром для законодавця у встановленні санкцій за конкретні види злочинів і у визначенні їх кримінально-правових наслідків. Тому типова санкція, встановлена законодавцем для певної категорії злочинів, повинна мати такі межі, які б давали можливість суду враховувати індивідуальні ознаки злочину певної категорії відповідно до принципу індивідуалізації відповідальності та покарання [92, С. 334].

Саме в цих, визначених законом межах правозастосовні органи можуть враховувати ступінь тяжкості конкретного вчиненого злочину, беручи до уваги його індивідуальні об'єктивні й суб'єктивні ознаки, тобто індивідуалізувати відповідальність і покарання конкретної особи за конкретний злочин певного ступеня тяжкості. На цьому етапі і повинні враховуватися конкретні об'єктивні та суб'єктивні ознаки вчиненого діяння, його конкретна ступінь тяжкості, особа винного, пом'якшуючі та обтяжуючі обставини (ст. 65 КК).

Правильно підкреслюється, що принцип рівності громадян перед законом у кримінальному праві виявляється як в рівному обов'язку осіб, що вчинили злочин, підлягати кримінальній відповідальності, так і в рівних підставах її застосування та в рівних критеріях визначення змісту і розмірів такої відповідальності [93, С. 109].

Не можна визнати обґрунтованою позицію А.П. Козлова, який, аналізуючи проблему класифікації злочинів у КК, робить висновок, що інститут категоризації злочинів «зрівнює конкретну небезпечність окремих індивідів, заздалегідь поділяючи їх на категорії за небезпечністю, і в цьому впадає у протиріччя з основним призначенням кримінального закону...». Він вважає, що різні кримінально-правові заходи повинні пов'язуватися не з

абстрактним поняттям «категорія», а з видом вчиненого злочину та призначеним покаранням [94, С. 46]. Така позиція суперечить принципу законності при вирішенні питання про межі покарання, встановлені законом для кожної категорії злочинів відповідно до їх ступеня тяжкості.

2. Класифікація злочинів за ступенем тяжкості та інститут стадій вчинення кримінального правопорушення.

Певний інтерес у проблемі класифікації злочинів за КК України становить інститут стадій вчинення кримінального правопорушення і, передусім, така його стадія, як готування до кримінального правопорушення. Якщо звернутися до історії норм про стадії вчинення кримінального правопорушення, то можна побачити, що питання про відповідальність за готування до злочину вирішувалося неоднозначно.

У 1919 р. готування до злочину визнавали кримінально караною стадією і не проводили межі у відповідальності та покаранні за готування до злочину та за закінчений злочин. Кримінальний кодекс РСФСР 1922 р. за загальним правилом виключив караність за готування: лише в тих випадках, коли готування передбачалось як самостійний склад злочину, воно тягло кримінальну відповідальність. В редакції цього Кодексу 1923 р. готування до злочину передбачалося як карана стадія, якщо той, хто вчинив його, визнавався судом суспільно небезпечним [95, С. 4].

Основні начала кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік 1924 р., а також прийняті на їх підставі кримінальні кодекси союзних республік визнавали готування до злочину кримінально караною стадією. Кримінальний кодекс УРСР 1927 року у ст. 17, встановивши караність готування до злочину, зобов'язував суд при призначенні покарання враховувати «характер і ступінь суспільної небезпечності дій, вчинених винним, ступінь здійснення злочинного наміру і причини, за яких злочин не було доведено до кінця».

Хоча закон і встановив кримінальну відповідальність за готування до будь-якого за тяжкістю злочину, фактично караність готування пов'язувалася

з найбільш суспільно небезпечними злочинами (державні злочини, вбивство, розкрадання). Такі розбіжності між законом і практикою породжували в науці обґрунтовані заперечення. Так, М.Д. Дурманов ще у 1955 р. писав, що в законі слід спеціально зазначити, що відповідальності підлягає лише готування до тяжкого злочину [96, С. 55]. І.С. Тишкевич вважав, що в новому законодавстві відповідальність за готування до злочину повинна бути встановлена лише у випадках, прямо передбачених в Особливій частині КК [97, С. 22].

КК 1960 року не врахував цих пропозицій. Але в ч. 4 ст. 17 передбачив, що при призначенні покарання за готування та замах на злочин, суд враховує ступінь здійснення злочинного наміру та причини, за яких злочин не був доведений до кінця.

На необхідність враховувати певну стадію вчинення злочину при призначенні покарання звертав увагу і Пленум Верховного Суду СРСР в постанові «Про практику застосування судами загальних засад призначення покарання» від 29.06.1979 р., але ні закон, ні Верховний суд СРСР не вимагали обов'язкового пом'якшення покарання за готування до злочину [95, с. 5].

Серйозну увагу привернуло до себе питання оцінки сутності готування до кримінального правопорушення, його ступеня тяжкості при прийнятті КК України 2001 р. У науці кримінального права найпоширенішою була точка зору щодо визнання готування кримінально-каранною стадією лише при вчиненні злочинів, які становлять значну суспільну небезпечність. Обґрунтовувалося це тим, що сутність діянь, які характеризують готування, виявляється в тому, що вони (незалежно від конкретних форм) створюють лише умови для безпосереднього вчинення кримінального правопорушення. У готуванні ще не знаходить місця діяння, що становить об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення: об'єкт, який охороняється кримінальним законом, ще не ставиться безпосередньо під загрозу спричинення шкоди.

Саме тому значним кроком у розвитку кримінального законодавства України в проблемі відповідальності за стадії вчинення кримінального правопорушення стало виключення з КК 2001 р. кримінальної відповідальності за готування до злочину невеликої тяжкості (згідно той класифікації злочинів, що була на той час).

На сьогодні, ч. 2 ст. 14 КК України встановлено, що готування до кримінального проступку або злочину, за який статтею Особливої частини КК передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк до двох років або інше, більш м'яке покарання, не тягне за собою кримінальної відповідальності.

Між тим, оцінюючи ступінь тяжкості готування до нетяжких злочинів, не можна не визнати доцільним виключення з КК України кримінальної відповідальності за готування до усіх нетяжких злочинів, як це зроблено, до речі, у КК Російської Федерації 1996 р.

Що ж стосується замаху на кримінальне правопорушення, то, враховуючи, що замах є вже таким діянням, яке безпосередньо спрямоване на вчинення кримінального правопорушення, тобто є вже початком виконання об'єктивної сторони умисного кримінального правопорушення і не доведено до кінця лише з причин, що не залежали від волі винного, законодавець у ч. 1 ст. 15 КК України обґрунтовано визнав його кримінально караною стадією незалежно від категоріальної належності вчиненого кримінального правопорушення.

3. Класифікація злочинів за ступенем тяжкості та інститут співучасті у кримінальному правопорушенні.

Відповідно до ст. 28 КК України закон передбачає чотири форми співучасті у кримінальному правопорушенні. Серед цих форм найбільш суспільно-небезпечною, організованою і стійкою визнається злочинна організація, поняття якої передбачене ч. 4 ст. 28 КК.

Виходячи із закону, злочинна організація – це «стійке ієрархічне об'єднання декількох осіб (п'ять і більше), члени якого або структурні

частини якого за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів». З цього визначення чітко випливає, що серед цих об'єктивних і суб'єктивних ознак злочинної організації першорядне значення має саме мета вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів відсутність якої виключає злочинну організацію, видами якої є банда (ст. 257 КК), терористична організація (ст. 258 КК), воєнізоване чи збройне формування (ст. 260 КК).

Близьким до співучасті є інститут причетності до кримінального правопорушення, який виявляється у тому, що певна особа вчинює дію чи бездіяльність, що певним чином пов'язані з кримінальним правопорушенням, вчиненим іншою особою, але не є співучастю. До видів причетності належать: 1) заздалегідь не обіцяне приховування особи, що вчинила кримінальне правопорушення, знарядь або засобів вчинення кримінального правопорушення, слідів кримінальних правопорушень чи предметів, здобутих кримінально протиправним шляхом, або придбання чи збут таких предметів (ч. 6 ст. 27); 2) обіцяне до закінчення вчинення кримінального правопорушення неповідомлення про достовірно відоме підготовлене або вчинене кримінальне правопорушення (ч. 7 ст. 27 КК).

Головна відмінність причетності до кримінального правопорушення від співучасті в ньому – відсутність причинного зв'язку між діянням причетної особи і вчиненням іншою особою кримінального правопорушення. Саме це є підставою того, що відповідно до частин 6 і 7 ст. 27 КК такі дії не визнаються співучастю [98, С. 73]. Лише в деяких статтях Особливої частини КК такі діяння передбачені як самостійні кримінальні правопорушення.

Аналіз норм КК України свідчить, що законодавець передбачив таку відповідальність лише в двох випадках. Так, заздалегідь не обіцяне приховування кримінального правопорушення, відповідно до ст. 396 КК, тягне відповідальність лише в тих випадках, коли кримінальне правопорушення, що приховується, належить до категорій тяжких або особливо тяжких. При цьому слід зазначити, що вперше в КК України 2001

р., виходячи з принципу гуманізму, в ч. 2 ст. 396 виключена кримінальна відповідальність за приховування кримінальних правопорушень для членів родини особи, що вчинила такі правопорушення, а також його близьких родичів, якими відповідно до ч. 1 ст. 3 КПК України [99] є батьки, діти, рідні брати й сестри, дід, бабка й онуки.

Такий вид причетності до кримінального правопорушення, як заздалегідь не обіцяне придбання або отримання, зберігання чи збут майна, завідомо одержаного кримінально протиправним шляхом, незалежно від тяжкості кримінального правопорушення тягне кримінальну відповідальність також як за самостійне кримінальне правопорушення, передбачене ст. 198 КК. При цьому обов'язковою ознакою цього кримінального правопорушення є знання особою того, що майно було здобуте кримінально протиправним шляхом. Оцінюючи цю норму, не можна не сказати, що суспільна небезпечність цих діянь значно залежить від усвідомлення особою ступеня тяжкості того кримінального правопорушення, внаслідок якого отримане майно. Тому, виходячи із загальної характеристики інституту причетності до кримінального правопорушення, а також з порівняльної оцінки ступеня небезпечності цього інституту з інститутом співучасті у кримінальному правопорушенні доцільним було б виключення в кримінальному законі відповідальності за придбання, отримання, зберігання чи збут майна, завідомо отриманого в результаті вчинення іншою особою нетяжкого злочину.

Що стосується недонесення про вчинення іншою особою кримінального правопорушення, то чинний закон (ч. 7 ст. 27 КК) не передбачає відповідальності за неповідомлення про достовірно відоме підготовлюване або вчинене кримінальне правопорушення будь-якої категорії навіть тоді, коли воно було обіцяне до закінчення вчинення кримінального правопорушення. Це рішення в КК безумовно є позитивним і відповідає моральним нормам цивілізованого суспільства.

Позитивним є і те, що в деяких статтях Особливої частини КК передбачені заохочувальні норми, в яких добровільне повідомлення

правоохоронних органів про створення злочинної організації або участь в ній (ч. 6 ст. 255), про існування не передбаченого законом воєнізованого або збройного формування (ч. 6 ст. 260) і деякі інші, при певних умовах, звільняє особу від кримінальної відповідальності.

4. Класифікація злочинів та інститут звільнення від кримінальної відповідальності.

Одним із найважливіших принципів, покладених в основу побудови норм кримінального права, справедливо визнається принцип гуманізму. Саме тому тенденцією розвитку кримінального законодавства на сучасному етапі виявляється суттєве поширення норм про звільнення осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, від кримінальної відповідальності, передбачених в розділі IX КК України.

Особливо чітко ця тенденція виявилася при прийнятті КК України 2001 р. Це суттєво обумовилося якраз введенням у чинний Кодекс інституту класифікації злочинів за ступенем тяжкості. Отже, саме ця законодавча класифікація злочинів і була визнана підставою інституту звільнення від кримінальної відповідальності, можливості його застосування до конкретної особи. При цьому закономірним визначено положення: чим вищий ступінь тяжкості злочину, тим вужчими мають бути межі звільнення від кримінальної відповідальності. Тобто ці межі повинні перебувати у прямій залежності від ступеня тяжкості злочинів тієї чи іншої категорії [100, с. 19].

Пленум Верховного Суду України в Постанові від 23.12.2005 р. № 12 «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» [101] у п. 2 зробив вказівку на те, що в усіх випадках звільнення від кримінальної відповідальності, які передбачені у Загальній частині КК, «особу можна звільнити від кримінальної відповідальності лише при наявності визначених у КК умов і підстав».

Такою обов'язковою, передбаченою у законі, підставою, і є вчинення особою кримінального правопорушення певної категорії за ступенем тяжкості. Так, у ст. 45 КК передбачено звільнення особи від кримінальної

відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям тільки при вчиненні кримінального правопорушення у виді кримінального проступку або необережного нетяжкого злочину за таких умов: вчинення злочину вперше, наявності після вчинення злочину щирого каяття, активного сприяння розкриттю кримінального правопорушення, повного відшкодування збитків або усунення спричиненої шкоди, а також примирення винного з потерпілим. Підставою такого звільнення визнається тільки вчинення кримінального проступку або необережного нетяжкого злочину. Разом з тим, на практиці трапляються випадки, коли суди не враховують категоріальну належність скоєного злочину при застосуванні статей 45 та 46 КК. Часто суди помиляються у тому, що при врахуванні вказаних у законі пом'якшуючих обставин як умов застосування ст. 45 та 46 КК, не визначають категорію, до якої належить вчинене кримінальне правопорушення у якості підстави для застосування цих видів звільнення від кримінальної відповідальності.

Застосування ст. 47 КК, що передбачає звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки за умови вчинення нею кримінального проступку або нетяжкого злочину, крім корупційних кримінальних правопорушень, також тісно пов'язане з класифікацією злочинів за тяжкістю. У цьому випадку висуваються суворіші умови до звільнення: особа повинна не тільки вперше вчинити кримінальне правопорушення і щиро розкаятися, але й протягом року після передачі колективу підприємства, установи чи організації за їхнім клопотанням особа повинна виправдати довіру колективу, не ухилятися від заходів виховного впливу й не порушувати громадського порядку. На практиці, при застосуванні ст. 47 КК також зустрічаються помилки, коли суд, враховуючи усі позитивні умови, що передбачені у ст. 47, звільняє від кримінальної відповідальності особу, ігноруючи передбачену в законі підставу – вчинення нетяжкого злочину. До прикладу можна навести наступну справу.

Органами досудового слідства М. був обвинувачений в тому, що обіймаючи посаду механіка, будучи службовою особою, він допустив

порушення законодавства про охорону праці, внаслідок чого працівник підприємства отримав тяжкі тілесні ушкодження. Було вчинено кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 271 КК. М. визнав себе винним і щиро розкаявся, сприяв розкриттю кримінального правопорушення, має на утриманні двох малолітніх дітей. Суд узяв це до уваги та задовольнив клопотання трудового колективу, передав М. на поруки. Але ж суд не врахував той факт, що цей вид звільнення від кримінальної відповідальності згідно до ст. 47 можливий лише у випадках вчинення нетяжких злочинів. Злочин, що був скоєний М., відноситься до тяжких злочинів, тому застосування ст. 47 КК у цій справі було порушенням закону [102].

Згідно ст. 48 КК України передбачена можливість звільнення від кримінальної відповідальності лише особи, що вчинила кримінальне правопорушення у виді кримінального проступку або нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, за умови, що кримінальне правопорушення було вчинено вперше і на час розслідування або розгляду справи в суді внаслідок зміни обстановки вчинене діяння втратило суспільну небезпечність або ця особа перестала бути суспільно небезпечною.

Практика свідчить про наступний типовий недолік в застосуванні ст. 48 КК: обґрунтовуючи звільнення від кримінальної відповідальності, суд ретельно досліджує зміну обстановки, але не бере до уваги того факту, що таке звільнення можливе лише при вчиненні нетяжких злочинів.

Стосовно звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі впливом строків давності (ст. 49 КК), та його залежності від типового ступеня тяжкості злочинів, що належать до різних категорій, слід зазначити наступне. Потрібно враховувати, що при застосуванні давності категоріальна належність злочину не піддається зміні. Злочин залишається в межах однієї категорії як в момент його вчинення, так і в момент рішення питання про застосування давності. Отже, тривалість строків давності повинна залежати якраз від факту належності злочину до тієї чи іншої категорії: чим більший ступінь тяжкості категорії, до якої належить скоєний злочин, тим більш

тривалі строки давності встановлюються законом у якості підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Відповідно до ч. 1 ст. 49 КК при вчиненні нетяжкого злочину цей строк становить п'ять років, у разі вчинення тяжкого злочину – 10 років, а у разі вчинення особливо тяжкого злочину – 15 років.

Частиною 4 ст. 49 КК передбачено особливі умови застосування давності до особи, що вчинила особливо тяжкий злочин, за який може бути призначене довічне позбавлення волі. В такій ситуації від рішення суду залежить врахування давності. Якщо суд не визнає за можливе застосувати давність, то довічне позбавлення волі не може бути призначене і замінюється позбавленням волі на певний строк.

Якщо особа в період передбачених строків вчинює нове кримінальне правопорушення, то до неї висуваються спеціальні умови. Вирішальне значення в такій ситуації якраз знову має питання про те, до якої категорії належить нове, вчинене особою правопорушення: особа вчинила новий злочин, за винятком нетяжкого злочину, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше двох років, то відповідно до ч. 3 ст. 49 КК перебіг строків давності, передбачений у частинах 1 та 2 цієї статті, переривається і його обчислення починається заново з дня вчинення нового кримінального правопорушення.

Але, на практиці, на жаль, суди не завжди вірно враховують ступінь тяжкості злочину при застосуванні ст. 49 КК України.

Так, постановою Першотравневого районного суду м. Чернівці від 11.02.2019 р. справу щодо Г. за фактом вбивства через необережність Б. закрито у зв'язку з закінченням строків давності.

Судом установлено, 23.10.2010 р. приблизно о 2-ї години в ході бійки не встановлена слідством особа завдала Б. удар в обличчя, від якого він упав на асфальт, отримав тяжкі тілесні ушкодження, внаслідок чого сталася його смерть. 25.12.2018 р. постановою слідчого щодо Г. було порушено кримінальну справу за ознаками злочину, передбаченого ч. 1 ст. 119 КК.

Прокурор порушив питання про скасування постанови суду про закриття справи щодо Г. у зв'язку з неправильним застосуванням кримінального закону та про направлення справи на додаткове розслідування. Перевіривши справу апеляційний суд Чернівецької області визнав, що ця постанова підлягає скасуванню з таких підстав. Відповідно до ч. 1 ст. 49 КК особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з дня вчинення нею злочину середньої тяжкості (за діючою на той час класифікацією злочинів) до дня набрання вироком законної сили минуло п'ять років. Саме за ознаками злочину такої тяжкості відповідно до ч. 3 ст. 12 КК, ч. 1 ст. 119 КК порушено кримінальну справу щодо Г.

Згідно з ч. 3 ст. 49 КК перебіг давності переривається, якщо до закінчення зазначеного строку особа вчинила новий злочин середньої тяжкості, тяжкий або особливо тяжкий злочин (згідно попередньої редакції КК). У цьому разі обчислення давності починається з дня вчинення нового злочину і провадиться за кожний злочин окремо.

Як видно з матеріалів справи, 30.03.2016 р. Г. було пред'явлено обвинувачення у вчиненні 6.10.2015 р. злочину, передбаченого ч. 3 ст. 27, ч. 3 ст. 191 КК, який розслідується. Таким чином, Г. обвинувачується в тому, що до закінчення п'яти років із дня вбивства через необережність Б. вчинив новий, тепер вже тяжкий злочин – організував заволодіння майном шляхом зловживання посадовим становищем за попереднім зговором групою осіб.

Першотравневий районний суд м. Чернівці не взяв цього до уваги і на порушення наведених вище вимог закону закрит справу щодо Г., порушену за ч. 1 ст. 119 КК. Тому відповідну постанову зазначеного суду від 11.02.2019 р. Апеляційний суд Чернівецької області скасував і направив справу на додаткове розслідування [103].

Більш суворі умови застосування давності висуваються до особи, що вчинила особливо тяжкий злочин, за який у відповідності до КК України їй може бути призначене довічне позбавлення волі. У цьому випадку питання стосовно можливості застосування давності згідно з ч. 3 ст. 49 КК

вирішується судом: суд може застосувати давність, а може не визнати такої можливості [104, с. 92]. У такій ситуації суд виносить вирок, але довічне позбавлення волі призначене бути не може та замінюється строковим позбавленням волі.

5. Класифікація злочинів за ступенем тяжкості та проблема видів покарання і його призначення.

Важливе значення відіграє класифікація злочинів за ступенем тяжкості в питаннях покарання та призначення покарання. Зазначимо, що згідно розділу X КК України деякі покарання можуть бути призначені лише за кримінальні правопорушення певного ступеня тяжкості. Так, довічне позбавлення волі (ст. 64 КК) може бути призначеним у передбачених КК випадках лише за особливо тяжкі злочини. Додаткові покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу (ст. 54 КК), а також конфіскація майна (ст. 59 КК) можуть бути призначені лише за тяжкі або особливо тяжкі злочини. При цьому для застосування конфіскації майна необхідно: 1) щоб злочини були корисливими; 2) щоб конфіскація майна спеціально передбачалась у санкціях статей, за якими засуджується особа.

Враховується і має значення класифікація злочинів за ступенем тяжкості в питаннях призначення покарання (розділ XI КК). Передусім звернемо увагу на факт, що КК пов'язує класифікацію злочинів за ступенем тяжкості з нормами про призначення покарання за сукупністю злочинів і сукупністю вироків. Згідно ч. 2 ст. 70 КК при складанні покарань за сукупністю злочинів якщо принаймні один із злочинів був умисним тяжким або особливо тяжким, суд може призначити загальне покарання за сукупністю злочинів в межах максимального строку, встановленого для даного виду покарання в Загальній частині КК. Цей порядок є виключенням із загального правила призначення покарання за сукупністю злочинів у межах, встановлених в санкції статті Особливої частини КК, яка передбачає більш суворе покарання (ч. 1 ст. 70 КК).

Має значення категорія злочину і при призначенні покарання за сукупністю вироків (ст. 71 КК). Відповідно до ч. 1 ст. 71 КК, якщо засуджений після постановленим вироку, але до повного відбуття покарання, вчинив нове кримінальне правопорушення, то суд до покарання, призначеного за нове кримінальне правопорушення, повністю або частково приєднує невідбуту частину покарання за попереднім вироком. При цьому при складанні покарань у виді позбавлення волі загальний строк покарання за сукупністю вироків не може перевищувати 15 років. Але, якщо хоча б один із злочинів є особливо тяжким, загальний строк покарання може бути більшим за п'ятнадцять років, але не може перевищувати двадцяти п'яти років.

6. Класифікація злочинів за ступенем тяжкості та інститут звільнення від покарання і його відбування.

Умови такого звільнення від покарання та його відбування мають істотну різницю з умовами звільнення від кримінальної відповідальності.

Інтересним є факт, що ще у часи чинності Кримінальних кодексів Росії та України 1960 р. вченими ставилося питання про необхідність більш жорстких умов і підстав для звільненні від покарання порівняно зі звільненням від кримінальної відповідальності [105, С. 32]. Цілком вірно підкреслювалося, що особа не звільняється від негативної оцінки її діяння, від осуду від імені держави у ситуації звільнення від покарання. Тому різна суворість умов звільнення має виступати основною відмінною рисою у вирішенні питань щодо підстав звільнення від кримінальної відповідальності і звільнення від покарання. Відрізняючись від звільнення від кримінальної відповідальності, усі види звільнення від покарання можуть застосовуватися при вчиненні більш тяжких злочинів. Якраз цей принцип знайшов власне відображення у КК України 2001 р. в нормах про звільнення від покарання.

Стаття 74 КК передбачає загальні підстави та умови звільнення від покарання та його відбування. Відповідно до ч. 4 ст. 74 КК тільки особа, що вчинила кримінальний проступок або нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, може бути за вироком суду звільнена від

покарання, якщо буде визнано, що з урахуванням бездоганної поведінки та сумлінного ставлення до праці цю особу на час розгляду справи в суді не можна вважати суспільно небезпечною.

Стаття 79 КК передбачає звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей у віці до семи років, крім засуджених на строк більше п'яти років за тяжкі й особливо тяжкі злочини.

Належність скоєного злочину до певної категорії має істотний вплив на звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку. Тривалість цих строків безпосередньо залежить від категорії злочину, за який особа була засуджена. Відповідно до ч. 1 ст. 80 особа звільняється від відбування покарання, якщо з дня набрання чинності обвинувальним вироком його не було виконано в такі строки: п. 1 – два роки у разі засудження до покарання менш суворого, ніж обмеження волі; п. 2 – три роки у разі засудження до покарання у виді обмеження волі; п. 3 – п'ять років у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі за нетяжкий злочин, а також при засудженні до позбавлення волі на строк, не більший за п'ять років за тяжкий злочин; п. 4 – десять років у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі на строк понад п'ять років за тяжкий злочин, а також при засудженні до позбавлення волі на строк, не більший за десять років за особливо тяжкий злочин; п. 5 – п'ятнадцять років у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі на строк, більший за десять років за особливо тяжкий злочин.

Має важливе значення класифікація злочинів за ступенем тяжкості для вирішення питання відносно умов перебігу строку давності. Відповідно до ч. 4 ст. 80 зазначений строк переривається, якщо до закінчення строків, зазначених у частинах 1 та 3 цієї статті, засуджений вчинить новий злочин. Обчислення строків давності в цьому випадку починається з дня вчинення нового злочину.

Виходячи з ч. 6 ст. 80 давність взагалі не застосовують до осіб,

засуджених за особливо тяжкі злочини проти миру та безпеки людства, передбачені у статтях 437–439 КК та ч. 1 ст. 442 КК.

Серйозний вплив має категорія скоєного злочину на застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання та заміни невідбутої частини покарання більш м'яким (статті 81 та 82 КК). Частина 3 ст. 81 КК передбачає, що тривалість строків покарання, фактично відбутих засудженим, залежить від категорії злочину, за який особа відбуває покарання. Відповідно до п. 1 ч. 3 ст. 81 не менше половини строку покарання, призначеного судом за кримінальний проступок або нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, а також за необережний тяжкий злочин треба відбутися особі, щоб до неї було застосовано умовно-дострокове звільнення.

Якщо особа відбуває покарання за умисний тяжкий злочин або необережний особливо тяжкий, то умовно-дострокове звільнення може бути застосоване до неї після фактичного відбуття не менш двох третин призначеного покарання. А при відбуванні покарання за умисний особливо тяжкий злочин для умовно-дострокового звільнення особі слід відбутися вже не менше трьох чвертей призначеного покарання.

Інститут заміни невідбутої частини покарання більш м'яким також є залежним від категорії злочинів за тяжкістю, за які відбуває покарання засуджений. Відповідно до п. 1 ч. 4 ст. 82 КК заміна невідбутої частини покарання більш м'яким можлива після фактичного відбуття засудженим не менше третини строку покарання, призначеного судом за кримінальний проступок або нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, а також за необережний тяжкий злочин; не менше половини строку покарання, призначеного за умисний тяжкий чи необережний особливо тяжкий злочин; не менше двох третин строку покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин.

Суттєвим недоліком Постанови Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 р. «Про умовно-дострокове звільнення від покарання і заміну

невідбутої частини покарання більш м'яким» [106] видається те, що Пленум підкреслив важливість урахування судами вимог статей 81, 82 КК України, але не звернув уваги судів на необхідність врахування, насамперед, категорії злочинів за ступенем тяжкості, за які особи відбувають покарання. Без азіття до уваги саме цієї підстави усі інші умови не дають можливості застосування зазначених статей.

Виключається відповідно до ч. 1 ст. 83 КК звільнення від відбування покарання жінок, засуджених до обмеження волі або позбавлення волі, які стали вагітними або народили дітей під час відбування покарання, якщо вони засуджені до позбавлення волі на строк понад п'ять років за умисні тяжкі та особливо тяжкі злочини.

7. Класифікація злочинів та інститут погашення судимості.

Залежать від класифікації злочинів за ступенем тяжкості і строки погашення судимості для осіб, які були засуджені до позбавлення волі й відбули покарання (основне і додаткове). Відповідно до пунктів 6–9 ст. 89 КК вважаються такими, що не мають судимості:

1) особи, засуджені до позбавлення волі або основного покарання у виді штрафу за нетяжкий злочин, якщо вони протягом трьох років з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового кримінального правопорушення (п. 7);

2) особи, засуджені до позбавлення волі або основного покарання у виді штрафу за тяжкий злочин, якщо вони протягом шести років з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового кримінального правопорушення (п. 8);

3) особи, засуджені до позбавлення волі або основного покарання у виді штрафу за особливо тяжкий злочин, якщо вони протягом восьми років з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового кримінального правопорушення (п. 9).

8. Класифікація злочинів за ступенем тяжкості та проблема відповідальності неповнолітніх.

Враховується проблема класифікації злочинів за ступенем тяжкості і в нормах про відповідальність неповнолітніх (розділ XV КК України).

Стаття 97 КК передбачає особливий вид звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру, передбачених у ч. 2 ст. 105 КК. Підставою такого звільнення є вчинення неповнолітнім вперше кримінального проступку або нетяжкого злочину, за умови, якщо його виправлення можливе без застосування покарання. Цей вид звільнення від кримінальної відповідальності є найважливішою особливістю відповідальності неповнолітніх, що становить принципову позицію законодавця – кримінальне покарання щодо неповнолітніх є останнім заходом, якщо іншими заходами неможливо досягти їх виправлення і запобігти вчинення ними нових злочинів [107, С. 103].

Примусові заходи виховного характеру за своєю юридичною природою не є покаранням. Вони є заходами виховання, переконання, спрямовані на забезпечення правильного формування особи неповнолітнього. Це, наприклад, передача неповнолітнього під нагляд батьків або осіб, що їх замінюють, застереження, обмеження дозвілля, направлення неповнолітнього до спеціального навчально-виховного закладу для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років. Саме тому, підставою для застосування цього виду звільнення від кримінальної відповідальності є вчинення неповнолітнім вперше кримінального проступку або нетяжкого злочину. Важливою умовою такого звільнення є можливість виправлення неповнолітнього без застосування покарання.

Відповідно до принципу гуманізму серйозно пом'якшені (порівняно з дорослими) і умови застосування до неповнолітніх позбавлення волі: значно зменшуються (на відміну від строків позбавлення волі повнолітнім) максимальні строки позбавлення волі, що можуть бути призначені за злочини певних категорій.

Частина 3 ст. 102 КК передбачає такі максимальні строки позбавлення волі неповнолітнім: за нетяжкий злочин – на строк не більше чотирьох років;

за тяжкий злочин – на строк не більше семи років; за особливо тяжкий злочин – на строк не більше десяти років; за особливо тяжкий злочин, поєднаний з умисним позбавленням життя людини, – на строк до п'ятнадцяти років. Ці максимальні строки суд не має права порушити.

Між тим, у судовій практиці непоодинокі порушення цих положень.

Так, наприклад, вироком Івано-Франківського міського суду від 11.02.2018 р. неповнолітнього С. було засуджено на вісім років позбавлення волі за ч. 2 ст. 121 КК України (тяжкий злочин). Призначаючи таке покарання, суд не врахував категорію злочину, за який засуджувався неповнолітній, якому відповідно до п. 3 ч. 3 ст. 102 КК покарання у виді позбавлення волі могло бути призначено на строк, не більший за сім років. Верховний Суд задовольнив прохання прокурора про зміну цього вироку і зменшив строк покарання С. до семи років [108].

Довічне позбавлення волі, відповідно до ч. 2 ст. 64 КК, взагалі не застосовується до осіб, які вчинили злочини у віці до 18 років.

Врахована класифікація злочинів за тяжкістю і в нормах про звільнення неповнолітніх від покарання. Умови такого звільнення серйозно пом'якшені порівняно з нормами про звільнення від покарання дорослих. Відповідно до ч. 1 ст. 105 КК неповнолітній, який вчинив кримінальний проступок або нетяжкий злочин може бути звільнений судом від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру, якщо буде визнано, що внаслідок щирого каяття та подальшої бездоганної поведінки він на момент постановлений вироку не потребує застосування покарання. У цьому випадку до такого неповнолітнього застосовуються примусові заходи виховного характеру, які не є покаранням, виключний перелік яких даний у ч. 2 ст. 105 КК.

Порівняно з дорослими для неповнолітніх суттєво знижуються строки давності. Відповідно до ч. 2 ст. 106 КК щодо осіб, які вчинили кримінальне правопорушення у віці до вісімнадцяти років, встановлюються такі строки давності притягнення до кримінальної відповідальності: 1) два роки – у разі

вчинення кримінального проступку; 2) п'ять років – у разі вчинення нетяжкого злочину; 3) сім років – у разі вчинення тяжкого злочину; 4) десять років – у разі вчинення особливо тяжкого злочину.

Що стосується строків давності виконання обвинувального вироку, то і вони є меншими порівняно з тими, що передбачені для дорослих. Відповідно до ч. 3 ст. 106 КК до осіб, які вчинили кримінальні правопорушення у віці до вісімнадцяти років, встановлені такі строки давності виконання обвинувального вироку:

1) два роки – у разі засудження до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, а також при засудженні до покарання за кримінальний проступок;

2) п'ять років – у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі за нетяжкий злочин, а також при засудженні до покарання у виді позбавлення волі на строк не більше п'яти років за тяжкий злочин;

3) сім років – у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі на строк більше п'яти років за тяжкий злочин;

4) десять років – у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі за особливо тяжкий злочин.

Що стосується умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, то відповідно до ч. 1 ст. 107 КК до осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі за злочин, вчинений у віці до вісімнадцяти років, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання незалежно від тяжкості вчиненого злочину. Але строки фактично відбутого покарання у виді позбавлення волі залежать від категорії злочину, за який особа відбувала покарання. Так, відповідно до п. 1 ч. 3 ст. 107 не менше третини призначеного строку покарання у виді позбавлення волі за нетяжкий злочин і за необережний тяжкий злочин.

Пункт 2 ч. 3 ст. 107 передбачає необхідність відбуття не менше половини строку покарання у виді позбавлення волі, призначеного судом за умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також,

якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисне кримінальне правопорушення і до погашення або зняття судимості знову вчинила у віці до вісімнадцяти років нове умисне кримінальне правопорушення, за яке вона засуджена до позбавлення волі. Відповідно до п. 3 ч. 3 ст. 107 КК не менше двох третин строку покарання у виді позбавлення волі, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин повинна відбути особа, щоб до неї було застосовано умовно-дострокове звільнення від відбування покарання за злочини, вчинені у віці до вісімнадцяти років.

Залежить від категорії вчиненого злочину і питання погашення та зняття судимості в осіб, які вчинили злочини до досягнення вісімнадцятирічного віку, що потребує застосування принципу гуманізму щодо цих осіб.

Так, зокрема, відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 108 такими, що не мають судимості, визнаються неповнолітні, засуджені до позбавлення волі за нетяжкий злочин, якщо вони протягом одного року з дня відбуття покарання не вчинять нового злочину.

Пункт 3 ч. 3 ст. 108 КК передбачає обов'язковою умовою визнання неповнолітніх осіб такими, що не мають судимості, те, що вони були засуджені до позбавлення волі за тяжкі злочини і протягом трьох років з дня відбуття покарання не вчинили нового злочину. Пункт 4 ч. 2 ст. 108 КК вважає такими, що не мають судимості, неповнолітніх, які були засуджені до позбавлення волі за особливо тяжкі злочини і протягом п'яти років з дня відбуття покарання не вчинили нового злочину.

Що стосується дострокового зняття судимості, то ч. 3 ст. 108 КК допускає його застосування лише до особи, яка відбула покарання у виді позбавлення волі за тяжкий або особливо тяжкий злочин, вчинений у віці до вісімнадцяти років, за умови, що вона після відбуття покарання зразковою поведінкою і сумлінним ставленням до праці довела своє виправлення і якщо пройшло не менше половини строку погашення судимості, зазначеного у ч. 2 ст. 108 КК.

ВИСНОВКИ

Класифікація злочинів за ступенем тяжкості виступає умовою для індивідуалізації та диференціації кримінальної відповідальності та покарання. Це забезпечує дотримання принципу та законності. Отже, дослідження теоретичних проблем класифікації злочинів має слугувати удосконаленню правозастосування. У результаті проведеного дослідження, проаналізувавши різні аспекти класифікації злочинів за ступенем тяжкості вдалося, дійти окремих висновків. Основні висновки можемо згрупувати наступним чином:

1. Встановлено, що при конструкції класифікації злочинів потрібно враховувати: 1) внутрішні зв'язки об'єктивних і суб'єктивних ознак злочинів, що утворюють злочин певного виду; 2) зовнішні зв'язки конкретних видів злочинів між собою; 3) зв'язки і взаємовідносини злочинів з кримінальним проступком та іншими видами правопорушень, їх місце в загальній системі правопорушень, що передбачені законом. На цьому підґрунті в класифікації злочинів з послідовного ряду окремих категорій повинно складатися одне ціле, що має власні загальні функції.

2. Визначено (грунтуючись на формально-логічних законах) ознаки побудови, принципи, класифікаційний критерій класифікації злочинів.

3. Метою класифікації злочинів за тяжкістю у Загальній частині КК є вірне та у своїй основі однакове застосування кримінально-правових інститутів до різних за тяжкістю груп злочинів, закріплення для кожної з груп різноманітних за суворістю кримінально-правових наслідків.

4. Віднесення суспільної небезпечності до оціночних понять права слід визнати необґрунтованим з огляду на те, що 1) суспільна небезпечність розкривається КК вичерпним чином за допомогою ознак складів злочинів; 2) КК не надає права правозастосовчим органам поширювати чи звужувати сукупність цих ознак, давати іншу оцінку їх суспільної небезпечності. Разом тим, оціночними поняттями у кримінальному праві можуть виступати окремі ознаки складу злочину, зміст яких визначається (якщо вони чітко не

визначені КК) правозастосовчими органами залежно від конкретних обставин справи: особлива жорстокість, тяжка образа, тяжкі наслідки тощо.

Суспільна небезпечність не є оціночним поняттям, але є предметом оцінки, пов'язана з оціночно-вольовою діяльністю суб'єктів оцінки. Реальна суспільна небезпечність конкретного діяння розкривається завдяки оцінці важливості об'єкта посягання, форм і видів вини, характеру і тяжкості шкоди, способу посягання та інших обставин, зміст і соціальна сутність яких не залежать від суб'єктів оцінки.

5. Суспільна небезпечність певного виду злочину являє собою сукупність типових, загальних якостей, що притаманні усім окремим злочинам, які містять ознаки складу цього злочину. Ось тому ознаки складу злочину є критеріями типової суспільної небезпечності. Зміст суспільної небезпечності конкретного вчиненого злочину є значно ширшим: окрім типових, загальних, ознак суспільної небезпечності певного складу злочину він включає специфічні об'єктивні та суб'єктивні ознаки конкретного вчиненого злочину, що визначені як у межах складу злочину, так і поза його меж (у рамках пом'якшуючих і обтяжуючих обставин).

6. Суспільна небезпечність особи правопорушника (як і суспільна небезпечність злочину) є самостійним поняттям. Виходячи з цього поняття «суспільна небезпечність злочину» охоплює об'єктивні та суб'єктивні ознаки власне суспільно небезпечного діяння і тільки ті ознаки особи винного, яким надається значення юридичних ознак складу злочину. Але той факт, що поняття «суспільна небезпечність злочину» і «суспільна небезпечність особи, яка вчинила злочин» є самостійними не може слугувати підставою для передбачення в КК двох самостійних, різних класифікацій злочинів за тяжкістю (як це пропонується в літературі), тому що вони є підставою для віднесення злочину до конкретної категорії за ступенем тяжкості саме у їх сукупності.

7. Доведено, що суспільна небезпечність кримінального правопорушення (відповідно і злочину як його виду) є його основною

суттєвою ознакою, відображає його соціальну сутність, є об'єктивною за власною природою, здатна розкривати як тотожність, так і їх відмінність класифікованих кримінальних правопорушень за ступенем суспільної небезпечності, а тому може слугувати як суттєвий, матеріальний критерій класифікації злочинів за їх ступенем тяжкості.

8. Має певну перевагу формальний критерій класифікації злочинів за ступенем тяжкості. Він береться до уваги правозастосовними органами при оцінці суспільної небезпечності скоєного злочину, забезпечує законність, виступає гарантом рівності громадян перед законом. Ось чому важливим є передбачення норми про класифікацію злочинів за ступенем тяжкості (ст. 12 КК України). Саме типова санкція виступає формальним критерієм зазначеної норми, її ж показником є максимум покарання у виді позбавлення волі. Неможливим є вихід за максимальні межі типової санкції.

Формальний критерій не виключає можливості індивідуалізації покарання, не встановлює жорсткий мінімальний розмір покарання у типовій санкції, а тому не виключає можливість виходу за мінімальні межі покарання, застосування пільгових інститутів у передбачених КК України випадках.

9. Визначено поняття класифікації злочинів за ступенем тяжкості в Загальній частині кримінального права як розподіл всіх, передбачених в Особливій частині КК України, злочинів залежно від характеру і ступеню суспільної небезпечності на категорії нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі.

10. Набула подальшого розвитку думка, що категорія злочинів – це така група конкретних видів злочинів, які об'єднані типовими, загальними, закономірними рисами об'єктивної суспільної небезпечності й тягнуть відповідно до ступеня цієї небезпечності загальні кримінально-правові наслідки. Зміст суспільної небезпечності певної категорії злочинів відображає найсуттєвіші характеристики конкретних злочинів, які належать до цієї категорії. Це відображає ступінь їх тяжкості.

Встановлено ознаки певної категорії злочинів як класифікаційної одиниці: 1) в ній закріплено найбільш типові, загальні якості характеру і

ступеня суспільної небезпечності передбачених в ній різних видів злочинів; 2) якісна визначеність специфічних ознак кожної категорії, притаманних усім злочинам, що входять до неї; 3) динамічність, здатність змінюватися відповідно до змін у стані злочинності та у КК; 4) однозначність: поняття певної категорії злочинів за тяжкістю є однаковим для різних кримінально-правових інститутів; 5) для кожної категорії у КК визначено коло кримінально-правових наслідків.

11. Виділено дві групи нетяжких злочинів, враховуючи зміст їх типових об'єктивних та суб'єктивних ознак, що передбачені у КК. Першій групі вказаних злочинів властиве те, що вони посягають на ті об'єкти, які не є особливо важливими серед охоронюваних КК, але на відміну від кримінальних проступків, вчиняються при наявності кваліфікуючих об'єктивних і суб'єктивних ознак, що суттєво підвищують ступінь їх тяжкості. Другій групі нетяжких злочинів властиве те, що вони посягають на об'єкт, що має значну цінність у системі охоронюваних КК відносин, і посягання на нього, за загальним правилом, визнається тяжким або особливо тяжким злочином. Але завдяки тому, що в законі про кримінальну відповідальність наявні особливо привілейовані об'єктивні та суб'єктивні ознаки, що значно зменшують ступінь тяжкості цих злочинів, вони вважаються нетяжкими злочинами.

12. У ході аналізу тяжких злочинів встановлено, що значна більшість з них побудовані у виді кваліфікованих і особливо кваліфікованих складів. Тільки 30 статей КК України містять тяжкі злочини у виді основних складів злочинів. Це залежить від важливості суспільних відносин, які ставляться під загрозу. Викладене дає можливість зробити висновок: основний критерій належності злочинів до категорії тяжких – це наявність в них кваліфікуючих або особливо кваліфікуючих ознак (об'єктивних чи суб'єктивних).

Переважає більшість тяжких злочинів є умисними. Між тим, у КК України (ч. 4 ст. 12) обов'язкова наявність умислу не передбачена. Тому згідно КК України тяжкі злочини можуть бути умисними та необережними. Зазначений підхід законодавця не враховував: а) істотну різницю у ступені

тяжкості умисних і необережних злочинів; б) відсутність в необережних злочинах бажання або свідомого допущення суспільно небезпечних наслідків; в) відсутність спрямованості діяння на спричинення шкоди суспільним відносинам, що охороняються КК. Тому пропонується: передбачити в КК України як обов'язкову ознаку тяжкого злочину вчинення його умисно.

13. Об'єктами особливо тяжких злочинів виступають найважливіші суспільні відносини, що охороняються законом про кримінальну відповідальність. У випадках коли об'єкт злочинів не є особливо важливим, то певні злочини можуть бути віднесені до особливо тяжких з огляду на наявність особливо кваліфікуючих об'єктивних та суб'єктивних ознак.

Шляхом аналізу суб'єктивних ознак особливо тяжких злочинів зроблено висновок: майже усім таким злочинам притаманна умисна форма вини. Більшість складів передбачають прямий умисел. Виходячи з цього вбачається, що непередбаченість у ст. 12 КК України при визначенні особливо тяжкого злочину умисної форми вини як обов'язкової ознаки (на відміну від КК Російської Федерації) є недоліком. Пропозиція: передбачити в ст. 12 КК України, що особливо тяжкими є тільки умисні злочини.

14. Вирішуючи питання стосовно співвідношення кримінальних проступків та злочинів в кримінальному праві потрібно враховувати положення про поняття кримінально-правових відносин, сутність злочину як самостійного виду кримінальних правопорушень, специфіку його правового регулювання, критерії відмежування кримінальних правопорушень від інших правопорушень. Юридична природа усіх передбачених КК діянь повинна бути єдиною: всі вони повинні міститися в межах загального поняття кримінального правопорушення.

15. Класифікація злочинів за ступенем тяжкості встановлює межі типової санкції для кожної категорії злочинів, а отже й визначає межі конкретної відповідальності та покарання особи, яка вчинила злочин, віднесений КК до цієї категорії. При цьому виникає проблема вірного конструювання санкцій. Потрібно щоб вони відповідали: 1) реальному

ступеню тяжкості злочинів певної категорії; 2) межах, які би дозволяли індивідуалізувати покарання, ґрунтуючись на конкретних обставинах справи. Отже, при вирішенні питання стосовно визнання діяння злочином, законодавцю і правозастовнику потрібно визначити спочатку до якої категорії за ступенем тяжкості належатиме цей злочин; а вже потім – сконструювати його санкцію, визначивши її у межах типової санкції цієї категорії.

16. Важливим фактом для удосконалення українського закону про кримінальну відповідальність стосовно відповідальності при різних стадіях вчинення кримінального правопорушення стало виключення з КК 2001 р. кримінальної відповідальності за готування до злочину невеликої тяжкості (за чинною на той час класифікацією злочинів). Зараз, враховуючи ступінь тяжкості готування до нетяжких злочинів, пропонується: виключити з КК України кримінальну відповідальність за готування до нетяжких злочинів (як це передбачено у КК Російської Федерації 1996 р.).

Стосовно замаху на кримінальне правопорушення, то видається, якщо брати до уваги, що замах вже є діянням, безпосередньо спрямованим на вчинення кримінального правопорушення, у ч. 1 ст. 15 КК України законодавець цілком обґрунтовано визнав його кримінально караною стадією незалежно від категоріальної належності вчиненого кримінального правопорушення.

17. Такий вид причетності до кримінального правопорушення, як заздалегідь не обіцяне придбання або отримання, зберігання чи збут майна, завідомо одержаного кримінально протиправним шляхом, незалежно від тяжкості кримінального правопорушення тягне кримінальну відповідальність як за самостійне кримінальне правопорушення, передбачене ст. 198 КК. Обов'язковою ознакою зазначеного кримінального правопорушення є обізнаність особи стосовно того, що майно було здобуте кримінально протиправним шляхом. Аналізуючи цю норму, слід відмітити, що суспільна небезпечність вказаних діянь високою мірою залежить від усвідомлення особою ступеня тяжкості того кримінального правопорушення, внаслідок

якого отримане майно. Отже, якщо брати до уваги загальну характеристику інституту причетності до кримінального правопорушення, порівняльну оцінку ступеня небезпечності цього інституту з інститутом співучасті у кримінальному правопорушенні доцільним було би виключити з КК України відповідальність за придбання, отримання, зберігання чи збут майна, завідомо отриманого в результаті вчинення іншою особою нетяжкого злочину.

18. Встановлено, що Постанова Пленуму Верховного Суду від 26.04.2002 р. «Про умовно-дострокове звільнення від покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким» має недолік. Пленум підкреслив важливість урахування судами вимог статей 81, 82 КК України, але ж не звернув уваги судів на необхідність врахування, в першу чергу, категорії злочинів за ступенем тяжкості, за які відбувають покарання особи. Без урахування цього факту усі інші умови не дають можливість застосовувати ці статті. Тому рекомендується Верховному суду додати відповідні роз'яснення у вищевказану Постанову.

Результати магістерського дослідження можна використовувати в законотворчості при вдосконаленні КК України, у наступній науковій розробці теми, практичній діяльності, учбовому процесі з кримінального права. Ряд положень роботи апробований 30.04.2020 р. на міжвузівській науковій конференції «Весняні юридичні читання – 2020. Сучасні проблеми законодавства, практики його застосування та юридичної науки » (Додаток А).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. (Із змінами).
2. Кримінальний Кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Офіційний вісник України*. 2001. № 21. Ст. 920. (Із змінами).
3. Кадников Н.Г. Категории преступлений и проблемы уголовной ответственности. Москва: Книжный мир, 2005. 244 с.
4. Костенко А. Уголовный кодекс и доктрина. *Право Украины*. 2004. № 7. С. 43–47.
5. Кримінальний кодекс України, прийнятий Верховною Радою Української РСР 28 грудня 1960 року з постатейними матеріалами: Офіційне видання станом на 20 липня 2000 р. Ужгород: ІВА, 2000. 536с.
6. Голик Ю., Елисеев С. Понятие и происхождение названия «Уголовное право». *Уголовное право*. 2017. № 2. С. 14–16.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012. № 4651-VI. *Офіційний вісник України*. 2012. № 37. Ст. 1370. (Із змінами).
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України від 22.11.2018. № 2617-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 17. С. 5. Ст. 71. (Із змінами).
9. Zhdanova I. On problem issues of legislative regulation of pre-trial investigation of criminal infractions. *Open Science: Interesting Events for 2020. Abstracts of the 6th International scientific and practical conference*. Primedia E-launch LLC. Chicago, USA. 2020. Pp. 46-52. URL: http://el-conf.com.ua/wp-content/uploads/2020/08/%D0%A1%D0%A8%D0%90__%D1%81%D0%B0%D0%B9%D1%82_%D0%BB%D0%B8%D0%BF%D0%B5%D0%BD%D1%8C.pdf
10. Булатов М.О. Філософський словник. Київ: Стилос, 2009. 576 с.

11. Таций В. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. Харьков: Вища школа, 1988. 198 с.
12. Кудрявцев В.Н., Лунеев В.В. О криминологической классификации преступлений. *Государство и право*. 2005. № 6. С. 54–60.
13. Копнин П.В. Диалектика как логика и теория познания. Москва: Наука, 1973. 324 с.
14. Хоменко І.В. Логіка – юристам: підручник. Київ: Четверта хвиля, 2013. 392 с.
15. Шептулин А.П. Диалектика как метод исследования социальных явлений. *Философские науки*. 1987. № 4. С. 3–14.
16. Рарог А.И. Квалификация преступлений по субъективным признакам. СПб.: Юрид. центр Пресс. 2012. 304 с.
17. Жалинский А.Э. Оценка общественной опасности деяния в процессе уголовного правотворчества. *Уголовное право: стратегия развития в XXI веке: материалы седьмой международной научно-практической конференции 29–30 января 2014 г.* Москва: Проспект, 2014. С. 50–53.
18. Мейен С.В., Шрейдер Ю.А. Методологические аспекты теории классификации. *Вопросы философии*. 2016. № 12. С. 66–72.
19. Соболь О.І. Питання класифікації злочинів в аспекті побудови кримінально-правових санкцій. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2001. № 2. С. 268–283.
20. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. 3-е изд. перераб. и дополн. Москва: «Юристъ», 2009. 304 с.
21. Жеребкин В.Е. Логика. Харьков: Радунит, 2013. 446 с.
22. Пчолкін В.Д., Піддубний В.В. Поняття та криміналістична класифікація злочинів економічної спрямованості. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 6. Том 3. С. 202–206.
23. Скок О. Виділення категорії злочинів невеликої тяжкості в доктрині і кримінальному законодавстві республіки Молдова та України. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2014. № 5. С. 107–113.

24. Келина С.Г. Теоретические вопросы освобождения от уголовной ответственности. Москва: Юрид. лит., 1994. 351 с.

25. Мирошніченко Н.А. Удосконалення деяких норм Загальної частини КК України. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Кримінальне право в умовах глобалізації», 31 травня 2019 р.* Одеса: Одеська юридична академія, 2019. 421 с.

26. Гревцева А.Ю. Классификация преступлений, их роль и значение: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право». Тамб. гос. ун-т им. Г.Р. Державина. Тамбов, 2010. 209 с.

27. Бойко А.И., Ратьков А.Н. Классификация преступлений и ее значение в современном праве. Ростов-на-Дону: СКАГС, 2003. 315 с.

28. Сахаров А.Б. Разграничение преступлений и иных правонарушений. *Социалистическая законность*. 1984. № 7. С. 32–38.

29. Суспільна небезпечність як критерій класифікації злочинів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Юриспруденція*. 2015. № 15. Том 2. С. 90–92.

30. Коробов А.П. Классификация преступлений по уровню их опасности. *Рос. юстиция*. 2014. № 1. С. 47–49.

31. Уголовный кодекс Российской Федерации: принят Государственной Думой 24 мая 1996 г. *Собрание законодательства Российской Федерации*. 1996. № 25. Ст. 2954.

32. Ципищук К.В. Поняття «кримінального проступку» в кримінальному праві України. *Динаміка розвитку сучасної науки: матеріали міжнародної наукової конференції (Т. 5), 15 листопада, 2019 рік*. Чернівці : МЦНД. С. 40–42.

33. Мірошніченко С., Титаренко О. Підстави та принципи криміналізації суспільно-небезпечних діянь. *Вісник прокуратури*. 2013. № 3 (81). С. 51–57.

34. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник /

В.Я. Тацій, В.І. Тютюгін, В.І. Борисов та ін.; за ред. В.Я. Тація, В.І. Тютюгіна, В.І. Борисова. 6-те вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2020. 584 с.

35. Ляпунов Ю.И. Общественная опасность деяния как универсальная категория советского уголовного права. Москва: Юрид. лит., 1989. 185 с.

36. Шаблистий В.В. Категорія суспільної небезпеки (небезпечності) у кримінальному праві України: данина традиціям чи необхідність новацій? *Кримінальне право: традиції та новації*: матеріали Міжнар. круглого столу, присвяченого 90-літтю з дня народження видатного вченого, героя України, академіка В.В. Сташиса (9–10 липня, 2015 р., м. Полтава). Полтава-Харків, 2015. С. 103–106.

37. Марцев А.И. Общественная вредность и общественная опасность преступления. *Правоведение*. 2011. № 4. С. 147–155.

38. Ковалев М.И. Понятие преступления в советском уголовном праве. Свердловск: Юрид. ин-т, 1987. 152 с.

39. Головкін Б. Суспільна небезпечність тяжких та особливо тяжких корисливо-насильницьких злочинів. *Юридична Україна*. 2006. № 5. С. 84–93.

40. Борисов В., Пащенко О. До питання про сутність кримінально-правової характеристики злочинів. *Вісник Академії правових наук України*. 2005. № 3. С. 180–190.

41. Шапченко С. Оценочные признаки в составах конкретных преступлений. Автореф. дис... канд. юрид наук: 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право». Киевский государственный университет им. Т. Шевченко. Киев, 1988. 24 с.

42. Панов Н.И. Оценочные понятия: методологические аспекты исследования и применения в уголовном праве. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2016. № 2 (7). С. 1-27.

43. Наден О. Диспозиції норм кримінального права. *Підприємництво, господарство і право*. 2006. № 2. С. 106–111.

44. Галабала М. Поняття та значення загальної частини кримінального законодавства. *Підприємництво, господарство і право*. 2013 № 3. С. 122–126.

45. Скомороха В., Тихий В. Актуальне дослідження правотлумачної діяльності. *Право України*. 2011. № 8. С. 136–137.
46. Шаблистий В.В. Безпековий вимір кримінального права України: людиноцентристське дослідження: монографія. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ: Ліра ЛТД, 2015. 420 с.
47. Брайнин Я.М. Уголовная ответственность и ее основание в советском уголовном праве. Москва: Юрид. лит., 1963. 194 с.
48. Кругликов Л.Л., Васильевский А.В. Дифференциация ответственности в уголовном праве. СПб.: Юрид. центр пресс, 2003. 278 с.
49. Вереша Р.В. Суб'єктивні елементи підстави кримінальної відповідальності. Київ: Атіка, 2006. 740 с.
50. Хавронюк М. Деякі проблеми встановлення вини. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 2. С. 79–83.
51. Орбець К. Властивості суб'єктів злочину за кримінальним правом України. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 2. С. 121–125.
52. Попович В.М., Трачук П.А., Андрушко А.В., Логін С.В. Актуальні проблеми кримінального права: Навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 256 с.
53. Шалгунова С.А. Особа насильницького злочинця: монографія. 2-ге вид., доповн. і переробл. Дніпропетровськ: Дніпропетровський держ. університет внутр. справ; Ліра ЛТД, 2012. 548 с.
54. Криміналістична ідентифікація особи за ознаками зовнішності в ході здійснення оперативно-розшукової діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 9. С. 175–178.
55. Филимонов В.Д. Общественная опасность личности преступника (предпосылки, содержание, критерии). Томск: Изд-во Томского ун-та, 1970. 241 с.
56. Про практику призначення судами кримінального покарання: Постанова ПВСУ від 24.10.2003 р. № 7 (Із змінами). *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700->

03#Text (дата звернення: 08.10.2020).

57. Питецкий В.В. Категоризация преступлений и принцип справедливости в уголовном законодательстве. Государство и право. 2005. № 4. С. 91–94.

58. Кузнецова Н.Ф. Значение преступных последствий для уголовной ответственности. Москва: Госюриздат, 1986. 259 с.

59. Криволапов Г.Г. Критерии разграничения преступления и проступка. Труды Моск. высшей школы милиции МВД СССР, 1978. Вып. 3. С. 128–137.

60. Кузнецова Н.Ф. Избранные труды. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2013. 787 с.

61. Брич Л., Навроцький В. Деякі міркування щодо всеосяжного погляду на Особливу частину КК України. *Прокуратура, людина, держава*. 2009. № 9. С. 105–125.

62. Фесенко Є.В. Кримінально-правовий захист здоров'я населення (коментар законодавства та судової практики). Київ: Істина, 2010. 192с.

63. Алексеева Н. Санкції у статтях про злочини проти правосуддя, які вчиняються свідками, експертами, перекладачами або стосовно них. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 1. С. 11-22.

64. Корнякова Т. Покарання як міра відображення ступеня важкості та суспільної небезпечності злочинів у сфері довілля. *Право України*. 2008. № 8. С. 92–98.

65. Книженко О.О. Теоретичні засади встановлення санкцій у кримінальному праві: монографія. Харків: Акта, 213. 384 с.

66. Коробов А.П. Понятие преступления. СПб.: Юрид. центр, 2004. 525 с.

67. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. 2-ге вид. Київ; Ірпінь: ВТФ Перун, 2015. 842 с.

68. Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок. 53 000 слов / Под общ. ред. проф. Л.И. Скворцова. 24-е изд., испр. М.: Издательский дом ОНИКС 21

век: ООО Изд. Мир и Образование, 2003. 573 с.

69. Комаров С.А. Общая теория государства и права. Учебник. 8-е изд., исправлен. и дополненное. Москва–СПб.: Издательство юридического института, 2012. 520 с.

70. Загиней З.А. Герменевтика кримінального закону України: дис... д-ра юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України. Київ, 2016. 636 с.

71. Стрельцов Є.Л. Проблеми класифікації суспільно небезпечних діянь (зміст та напрямки). [Електронний ресурс]. URL: <http://ivpz.org/golovna-konferents> (дата звернення: 5.09.2020).

72. Денисова Т.А. Поняття кримінально-правової санкції. *Право та державне управління*. 2014. № 1. С. 83–89.

73. Аналіз судової практики. Верховний Суд. *Офіційний веб-портал «Судова влада України»*. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokazniki-diynalnosti/analiz/> (дата звернення: 1.09.2020).

74. Коржанський М. Кваліфікація злочинів проти особи та власності. Київ: Юрінком, 1996. 144 с.

75. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка В.В. Чернея. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1064 с.

76. Коржанський М.Й. Предмет і об'єкт злочину: монографія. Київ: Юрид. акад. Мін-ва внутр. справ; Ліра ЛТД, 2005. 252 с.

77. Байкамуратов М.О. Міжнародне право. Підручник. Видання третє. Харків: Право, 2005. 646 с.

78. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / [Г.Н. Борзенков и др.]; отв. ред. В.М. Лебедев; Верхов. Суд Рос. Федерации. 13-е. изд. Москва: Юрайт, 2013. 735 с.

79. Галиакбаров Р.Р. Уголовное право Российской Федерации: Общая часть. Краснодар: КГУ, 1999. 480 с.

80. Пионтковский А. Преступление. Часть общая. *Курс советского уголовного права. В 6-ти томах.* Т. 2. Москва: Наука, 1970. 516с.

81. Курс российского уголовного права. Общая часть / Под ред. В. Кудрявцева, А. Наумова. Москва: Спарк, 2001. 767 с.

82. Кригер Г.Л. Влияние характера и степени общественной опасности на дифференциацию и индивидуализацию ответственности. *Проблемы правосудия и уголовного права.* Москва: Юрид. лит., 1978. 463 с. С. 22–37.

84. Курляндский В.И. Уголовная политика, дифференциация и индивидуализация уголовной ответственности. *Основные направления борьбы с преступностью.* Москва: Юрид. лит., 1975. 337 с. С. 65–74.

85. Політова А.С. Кримінальний проступок як новела реформування кримінальної юстиції. *Вісник Кримінологічної асоціації України.* 2013. № 4. С. 71–77.

86. Бровко Н.І., Сімакова С.І. Інститут кримінальних проступків як механізм спрощеного порядку досудового розслідування. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2000. № 2. С. 298–301.

87. Фефилова В.Ф. Преступление и проступок: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право». Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. Москва, 1974. 24 с.

88. Ільченко О.В. Актуальні питання щодо впровадження кримінального проступку в законодавство України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2016. № 3. С. 178–181.

89. Кардаев П.С. Классификация преступлений по степени их тяжести в советском уголовном праве: автореф. дис... канд. юрид. наук. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право». Свердловск, 1977. 23 с.

90. Савченко А.В., Кузнецов В.В., Штанько О.Ф. Сучасне кримінальне право України: Курс лекцій. 2-ге вид., виправ. та доповн. Київ: КНТ, 2006. 542 с.

91. Загородников Н.И. Уголовный закон. Опыт теоретического моделирования. Москва: Зерцало, 2005. 232 с.
92. Кваліфікація злочинів: навч. посіб. / Г.М. Анісімов, О.О. Володіна, І.О. Зінченко та ін.; за ред. М.І. Панова. Харків: Право, 2016. 356 с.
93. Мамка Г.М. Рівність перед законом і судом – конституційна засада кримінального провадження, її сутність і зміст. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер. Юриспруденція. 2014. № 9-2. Том 2. С 108-111.
94. Новоселов Г.П. Учение об объекте преступления. Методологические аспекты. Москва: Издательство НОРМА, 2009. 208 с.
95. Маслак Н.В. Підстава кримінальної відповідальності за готування до злочину. *Кримінальне право*. 2006. № 4. С. 3–10.
96. Дурманов Н.Д. Стадии совершения преступления по советскому уголовному праву. Москва: Госюриздат, 1955. 337 с.
97. Благоев Е. Приготовление к преступлению. *Законность*. 2005. № 1. С. 20–22.
98. Абакумова Ю.В. Співучасть як самостійний інститут кримінального права: історико-правовий аспект. *Право та державне управління*. 2017. № 3. С. 71–75.
99. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Офіційний вісник України*. 2012. № 37 (25.05.2012). Ст. 1370. (Із змінами).
100. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності: Монографія. Київ: Атіка, 2004. 296 с.
101. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності: Постанова ПВСУ від 23.12.2005 р. № 12 (Із змінами). *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05#Text> (дата звернення: 05.10.2020).
102. Ковельський міськрайонний суд Волинської області. Справа

№ 159/2008/20. *Офіційний веб-портал Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 3.08.2020).

103. Першотравневий районний суд м. Чернівці. Справа № 725/3550/18. *Офіційний веб-портал Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 4.08.2020).

104. Хряпінський П.В. Загальні та спеціальні види звільнення від Кримінальної відповідальності: проблема конкуренції. *Право та державне управління*. 2011. № 3. С. 90 – 95.

105. Ковітіді О. Звільнення від кримінального покарання у зв'язку із закінченням строків давності. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 2. С. 31–36.

106. Про умовно-дострокове звільнення від покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким: Постанова ПВСУ від 26.04.2002 р. № 2 (Із змінами). *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-02#Text> (дата звернення: 05.10.2020).

107. Яцун О. Призначення покарання неповнолітнім. *Вісник прокуратури*. 2017. № 4. С. 103–105.

108. Ухвала Верховного Суду України. Справа № 364/8/18-к. *Офіційний веб-портал Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 7.08.2020).